

13.499/
18

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

18.

13.499/
18

A DUNÁNTÚL
A KÉT KISFALUDY
KÖLTÉSZEKÉBEN

ÍRTA

GÁLOS REZSŐ

megjelent már
előbb is gőz
Kisfaludy-Ter-
sathai Kör
évkönyvében.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1927

Ára: 2 P.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

18.

A DUNÁNTÚL A KÉT KISFALUDY KÖLTÉSZETÉBEN

ÍRTA

GÁLOS REZSŐ

Méltóságos és főhitelesítő

*Szoltságos Irén
baronybéli apát úrnak,*

*mély hittel
és hálás ragaszkodással*

Győr, 1927. VIII. 16.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1927

Dr. Gálos Rezső

OSZK
R
2

13.499 / 18

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

...e szép és nagy termésből egy-egy kéve
az ő munkájuk volt...."

Rajzoljunk meg a ránk maradt adatokból egy ilyenforma képet:

1788. kalászerlelő nyarán vagyunk. A tétí falusi ház tornácához dölve, a kapunál áll Kisfaludy Mihály tekintetes ur, a vármegye volt főbirája, aki, mióta a nobile officiumot letette, csak gazdaságának él. Rőtbarra fején komoly vonások az élet delén elmúlt örömök és sok bánat emlékei. S ahogy pipájából a közel Malomsok jóhirü dohányának illatos, bodor füstje száll a levegőbe, eltakarja a magyar lélek zárkózott jóságát és belső derűjét, — kemény, rideg arcot száll körül, amelyen a Dunántúl nemesének csak némely jellemző vonásai látszanak. Ez az arc a dominiumszerző Ugrin érsek arca, ez a fej a törzsalapító Lőrincnek a mongoljárás viharáiban edzett feje, ez a homlok a labancfogó Kisfaludy Ádán homloka és ezeket a vonásokat hordhatta a török fogságot járt László, a körmendi kapitány is. Mind itt vérzettek a Dunántúl, a Mons Sacer hármashalmjának alján, ki a Vértes vadonáig, le a Zrinyiék Csák nevét viselő váráig és el Kisfaludig, a nemzetség keresztelő fészkéig. Mind a nemesi birtokért küzdöttek, az ősi rögéért, igaz jussukért. Dolgoztak és perlekedtek: szereztek. Az egyik ős gyűjtötte, a másikért aranyakon ment el a föld, hogy a rabságból hazajöhessen: de a rögök itt voltak és új verejtéket kérek váltságul az utódtól. És megoszlottak a nemzetség fájának új meg új hajtásai között; voltak elterepélyesedett, erős törzsű fák és senyedő, gyöngye hajtások, de mind érezte Szabolcs vezér vértesi szellőinek fuvalmát és a Dunántúl szelid égét, mind ebből a dunántúli rögből szítta az élet

nedvét. Idegyökeredzett minden hajszálerecskéjével és csak itt tudott élni.

A rög szeretete és a nemzetség ereje élt a Kisfaludyakban, minden izük dunántúli volt. A nemesi hagyományok és ez a föld nekik az életet jelentették: a lét jogát és lehetőségét. Ez adta józanságukat, ez volt mértéke literátus ősöktől örökölt egy-egy romantikusabb szárnyalásuknak. Jól éltek. Szerették az illatos vitnyédit és malomsokit, a balatoni hegyek tüzes borát és a gáláns kalandokat. Harcoltak a hazáért, amikor itt volt az ideje. Jó komák voltak és úri batáron jártak egymás társaságába, olvastak is és vidám nótáik voltak: a nemesi társaséletben udvarházaiknak megvolt a téli zaja. És mikor a dér ezüstszálakkal szórta tele a barna fürtöket, a nemesi törvények jó ismerőseiül folytatták a birtokszerzést.

Kisfaludy Mihály uram épen ide öregedett. Ahogy a tornáca előtt állt, messziről a Rába füzesei csécsényi földjeinek határát árnyalták. A Magyaros tetejéről idelátszott a Pannón hegyének hármas vonulata, a Dunántúl öveként védőn emelkedve a — Sokoróval, mint egy pajzzsal, maga előtt — a Kisalföld messze síksága fölé. Lenn, Sümeg vidékén elmaradt a fiatal évek derüje, a győri jezsovita templom piacán diákkori emlékek tavasza. Kisfaludy Mihály hazatért a multból és itthon van, a tétli tornácon; pipaszóval, öregedően, de konokul büszke vállakkal és jó természettel; megözvegyülve, de nemzetségének gazdag virágaival, és egy meg nem törött, hajlíthatatlan szittya akarattal. Ez az akarat is a Dunántúl következetes nemesi hagyománya. A zalaiak ereje. A győriek magyarsága.

Benn a hátulsó szobában, a Trézsi karján gügyög Károly, a legkisebbik, az átkozott, vöröshaju kis anyagyilkos! Az udvaron, a diófa alatt a diákok, akik az imént tértek haza a győri gimnáziumból, Mailáth kanonok keze alól. A legidősebbik, Sándor, elvégezte a humanitás második osztályát is. Nagyobb diák, már társaságba járt, franciául és táncolni tanult. Nem magas, de deli formáján jól áll a csukaszürke frakk, a magyaros salavári nadrággal, csipkés ingét aranyrojtos szalag köti össze, aranyrojtos sapka a fején, alatta varkocsban lóg a ciprusi porral egész hamvasra bodrozott szőke haj, a varkocs végében, mint illik, csokorba kötött szalag. Most Pozsonyba készül a filozófiára, és azután jogot fog tanulni. Így akarja Mihály tekintetes ur. S ettől az akarattól mindenki hátrál: Bódi is, Hanzi is, a Dani

legkivált, a leányokról nem is szólva; csak az a nyivákoló kis vörös ott bent nem kérdezi az apját, és nem fél tőle. Most sem, később sem.

A diófa alatt vígan vannak, de azért szordinóval szól a vídamság. Az apjuk rideg gyásza és fékezetlen, szívós akarata uralkodik a dunántúli házon, és összetartja a nemzetséget. Nem a leveles láda okirataival, — ab anno 1198. — hanem a Dunántúl nemzetségszerzette rögével, családi hagyományaival, ősi zománcú nyelvével, nemesi multjával. Itt minden összetartozik és minden benne gyökeredzik a földben.

Ennek a földnek a Duna vize mossa a határát. A Balaton tükre a lelke, a körötte Alsóörstől Keszthelyig mosolygó kékes hegyekkel; tűzük már nem ropog és morajlik, de napsütötte öszökön a badacsonyi szőlő zamatos levében ég; várlakó ősök árnyéka az erdőkön suhan végig, várlakó kisasszonyaik mosolyát a gyümölcsökön csókolja a napsugár. A veszprémi német herceg jobbágyokul várt kacagányos legyőzői a somlai hegyoldalon vígan szüretelnek és a vasi kastélyos urak mágnások lettek. Kultura él itt romantikus mult levegőjében. Poétikus szellőben józan munka. Göcsejtől az Őrségig és föl a Hanságig patinás ódon magyar ének. Rohoncon még nemrégén egy gáláns pap élt, úri, finom allűrökkel. Evangélikus diákok albizálva járják a jómódu falvakat, hogy Göttingába, Jénába irányíthassák utjokat. A Tiborcok utódainak háza sem „élő panasz már, amelynek kéményeiről elpusztulnak a gólyák”: egy jobb kor első szellője errefelé lebeg először és a nemesi udvarok környéke magyar világában alig érzi a nyomasztó káprázatot, mely a megyegyűlések forró atmoszféráját terheli. A föld, a folyók és nyelv egyformán összeják nemzetségeit és a hagyományok örökösei tudatos védői is azoknak. E hagyományok adják a Dunántúl erejét, és a Dunántúl ad erőt e hagyományok életének.

Innen jött a két Kisfaludy különböző úton és más-más eredményekkel. Nem egyszerre és nem egyedül. Egyazon emberöltőt és mégis egymásnak csak a nyomában élték át, más világok harcosaival és más eszmék harcosaiul. Akik velük jöttek, jórészt ugyanazokból a rögökből sarjadtak: szemben álltak a más vidékek fiai. Nem voltak mindég az élen, de körülöttük harcolt a zöm. A két tisztos csoport, a Sándoré és a Károlyé egymás kezéből vette át a fegyvert s ha mindketten elmondhatták a Sándor szavait: a szép és nagy termésből, a jövendő nagy és erős nem-

zetből egy-egy kéve az ő munkájuk volt: ez a kéve a Dunántúl kalászaiból kötődött.

Mielőtt e munkájukra térnék, vessünk az aratók sorára is egy pillantást: az öserejü dombvidékre és költő-szülőtteire. A század fordulóján már a Festetichek, Esterházyak, Széchényiek és Batthyányiak — mind dunántúli mágnásaink — állnak a kulturális mozgalmak élén. Fennkölt gondolkodású főurak, akiknek Vas Gereben, a vidám kedvü győri poéta, rajzolta meg többekévéssé hű képüket. Lelkesednek és adakoznak, leginkább pedig — és ez többet jelent — maguk is céltudatosan, tervszerűen dolgoznak. A testőrgárdától, főnemesi ifjainktól elvetett kerti mag náluk már levegős, messzelátókörű vidékre terjeszti kihajtott virágainak árját. És az irodalomban is, melynek pártfogásában, ösztökélésben nem merül ki hivatásuk érzete, a Dunántúl szólal meg legcsengőbbben, legtisztább hangokon. Zrinyitől Vörösmarttyig a dombvidék adja irodalmunk oszlopait s míg Erdélyből csak néha cseng a harmoniába egy tiszta énekszó, a Mikes Kelemené, s a „lantos istennek kedveséé”: Barcsai Ábrahámé, a felvidékről meg el-eljön Rimaytól Orczyn át Kazinczyig valaki, aki vezetésre termett, — az összhang itt teljes. A társadalom egységesebb, a felekezeti harcok nem élesek, a faji tudat erősebb, a nyelv zamatosabbán ódon zengzetű, az emberek megelégedettebbek és a nyugati kultúra közelebb van. Van, aki azért tartozik ide, mert szülőtte-földje Pannónia; van, akit itt ragad meg a szellők árja és azért lesz dunántúli. Nem kell az itt bolyongó Szenczi Molnár Alberttől vagy csak később is a kedves Faludi Ferentől a *Riadó* tüzeslelkü papköltőjéig: Czuczorig, a derék bakonybéli apátig: Guzmicsig és a jó Szabó Istvánig mennünk, a Kisfaludyak korában is akad elég, mindkétfajta dunántúliból. A Festetichek környezetében nőtt Péteri Takács Józsefre gondolok, „az édes éneklőre, akinek muzsája lígeten, virágon andalog”, és „az kilenc szüzek zordon citerására”: Fábchich Józsefre, aki, nem „köcsök” hijján szép ifjak és leányok tánca közt ugratja elő Anakreont, Comust és Évant („tiszöld nevét”) — Rajnis Józsefre, az exjezsuita katechetára, akit a sok német *klopt száj* és *tszajszt Krisztisz* üzött el Győrből és a szelid Virág Benedekre: dalaival „a Vértest Helikon hangjai töltik el”. Innen jött Anyos Pál és „az esztergári hegyek kiessége erdőt, kedvelő nimfák ékessége lett.” Tapolcáról indult hányatott utjára Bacsányi János; Döbrentei Gábort, mikor „narancsérés után” Itá-

liából jön, ide szülőföldjére hozza az útja, és a Festetichekhez meg Kisfaludy Sándorhoz viszi Wesselényijét. A szent halom körül Pázmánd és éppen Tét hirdeti Horváth Endre lelkes emlékét. Ráth Mátyás, Németh László, Szeder Fábán Győrött végzik kultúrmunkájukat, innen ment Debrecenbe Szentgyörgyi József. Sokat barangolt erre Csokonai Vitéz Mihály is, a győri pap unokája. Győr barokk hangulatával szitta talán magába történeti érzékét Révai Miklós. Az Esterházyakhoz származott el a tudós Pápay Sámuel, itt élt Sághy Ferenc is, és az iglói születésű, de prédikátumai szerint a Rába vidékéről eredett Rummy Károly György, a keszthelyi Georgíkon tanára, Ruszek Józsefnek, a keszthelyi apátkanonoknak és Somogyi Gedeonnak neve mellé sorakozhatnék még egy csomó jeles emlékezetű munkása a kultúrának — a hosszú sornak mégis vezetői, a Dunántúl par excellence költői a keszthelyi Helikon köré csoportosultak.

A Dunántúl művelődésének kétséggkívül Győr, a régi, nagyforgalmu város a középpontja. Könyvnyomdái, kereskedelme, Pannon hegyének szomszédsága, iskolái avatták azzá. Sokan élnek itt hosszabb-rövidebb ideig költők, akiknek közül van nyelvünk fejlesztéséhez és haladásunkhoz: megfordul erre mindenki, akinek útja van nyugatra. De azért jelentősége, irodalmi törekvések dolgában, nem nagyobb, mint túl Komáromé, lenn Veszprémé, nem versenyezhet Pesttel és legkivált nem Széphalommal. Önként alakul ki egy másik melegágya a kultúrának a Georgíkon városkájában, Keszthelyt.

A Helikon jelentőségét nem akarjuk kelleténél többre becsülni. Az ünnepségek hivatott néhai monográfusa, Váczy János lidércfényeknek mondja őket, amelyek csak fellobogtak irodalmi életünkben, tehát nem világítottak s még kevésbé melegítettek. Abban is vele tartunk, hogy irodalmunkat nem fejlesztették és egy kicsit, nem egészen, abban is, hogy nemzetiségünket nagyobb mértékkel nem erősítették.

Nekünk azonban nem az egész irodalom mérővesszejével kell élnünk. A Dunántúl költészetét tekintve, Keszthelynek van három nagy jelentősége. Az egyik maga Festeticz György, a Georgíkon alapítója, nemes hagyományok örököse, akinek működésében Estei Ferdinánd is „egy igazi magyarnak bölcs munkálkodását” látta ottjártakor. A nyelv, a tudomány, és a magyar ősi erkölcs sokat köszönhetett neki: a kor eredményeinek nagy részét az ő munkája, ereje, esze és példája alkotta — így mondja

róla Berzsenyi. A nemzeti felbuzdulásnak elszánt harcosa volt, aki tetteivel örökítette meg nevét. Csokonai csak úgy nem fordult hozzá hiába, mint a két derék lapszerkesztő, Görög Demeter és Kerekes Sámuel, vagy a jeles poéták, Virág Benedek, Verseghy Ferenc és sokan mások. Erdemeit részletezni és jellemezni e tanulmánynak nem feladata, emlékezetét a történelem és a költészet őrzi. A Teremtő őt nem földi embernek alkotta, — énekliről a halála után a Dunántúl Sapphoja, Dukai Takáts Judit, — hanem csak sok ezer ember nemes példájának.

Vele és törekvéseivel függ össze az a szerep, amely Keszthelynek a Dunántúl költészetében kijutott: a Balaton matthissoni értelemben vett genfi tóvá, Keszthely a magyar tenger költészetének kutfejévé lett. A hiresebb Fürednek is voltak költői, de a balatoni várak regéi, Festetich dicsérete s a Balaton hírneve Keszthely vizében tükröződtek. „Árkádi fekvésének bájos kellemeit” zengi a széplélek és ünnepet ülnek itt az istenek, „kies ege alá bájolják a virágzó Attika hajdani szépidejét”. Széphalomnak nincs annyi dicsérete, mint e kedves, ma is úri, tiszta városkának, a Dunántúl poétái dalolnak róla nem erőltetett lelkesedéssel.

A kettő együtt adja Keszthelynek és a helikoni ünnepeknek a mi szempontunkból harmadik jelentőségét: a helikoni ünnepség több volt, mint lidércfény, mert az összetartozás érzését keltette a Dunántúl költőiben. Azok, akikről eddig nem emlékezünk, akik szívvel-lélekkel, öntudatosan túladunaiak, itt érezték meg ezt a költészetünkben eddig is elevenen szóló érzést. Kis János, ez az iskolás példája a munkás élet diadalának, Berzsenyi Dániel, a Kemenesaljának erőteljes magyarja, Pálóczi Horváth Adám, a kuruc maradék (feleségével Kazinczy Klárával) s a dukai tornácos nemesi hajlék szülötte, a „mi Juditunk” itt gyűltekk össze, lélekben vagy valóságban, és idevárták a Dunántúl költőfejedelmét, Kisfaludy Sándort, akinek szorosabb köre a már említett Pápay Sámuel, Ruszek József és Horvát Endre.

Allégoriája Keszthely a Dunántúl költészetének, költői irányainak. Az irányok közös jellemvonása: 1. *a hajthatatlan, erős magyarság*, 2. *a nemzeti nyelvnek ünnepi tisztelete*, 3. *az a tudat, hogy irodalmi munkásságukkal a hazának szolgálnak*, 4. *erős konzervativizmusuk a nemesi hagyományok őrzésében*, 5. *a Dunántúl ihlette költőiség, mely tehetségük arányában nyilvánul meg*. Legkevésbé jellemző egyéniség közöttük a Kazinczy felé

hajló Kis János; leginkább az Kisfaludy Sándor. Öt minden szál idekötí és ide hozza vissza. Kisfaludy Károly csak visz innen. Mégis mind a kettő a Dunántúl hagyományainak hiv és reprezentáns szülötte: a Dunántúl nyomait keressük náluk, s előreláthatóan Sándornál több szerencsével, e sorokban.

1

Mikorra Kisfaludy Sándorral a helikoni ünnepeken találkozunk, már élete delén van. A tétí gyermekévektől s a győri diákkortól évtizedek választják el, s egy emberöltő: a Kisfaludy Károly kora áll előtte. A Tatárok most aratta első, zajos sikerét és a Himfy költője is vigjátékokon dolgozik.

E hosszú pályának etappejai is nagyok, de valamennyit jellemzően a Dunántúl emlékei és élete hatják át. A magyarósi domb aljáról, a Kisfaludy Mihály tétí tornácos házából és a győri diákevekből indult el világgá; az első évtized izzó szerelmeim, mámoros, bolondos, érzéki multságainak vad tombolásán, a császárvárosnak szinte ma is elképzelhetetlen fényü ragyogásán át (lelke rejtett mélyén mindig a Dunántúl kedves — még csak lokális és futó — emlékeivel, még csak impressziókkal és kiforratlan vágyakkal) jutott el Itália derüs világába, Petrarca azurosege alá, hogy azután megkopaszodva, nekigömbölyödve hazajöj-jön úrnak, nemes embernek, dunántúli magyar gazdának és poétának.

Pályája sok tekintetben eszünkbe juttatja Goethe életének irigylésreméltó, bár simább szépségeit. Minden szép benne, harmonikus, veszedelmeivel is derüs. Itt is sesenheimi idillek változnak Stein bárónék képeivel, ábrándok kergetik a Pas de deux táncviharait, irodalmi barátok a politikai sikereket s egy ragyogó, gyönyörű Sturm und Drang után jön el a békés nyugalom ideje, amikor minden nemes, nyugodt és klasszikusan szép. Goethet „az emberi, örök emberi” eszme melegíti, Kisfaludy Sándort a hazafiuság szent érzelve hevíti. Mindkettő magasztos — a Kisfaludyé közvetlenebb és tervszerűbb. S még abban is hasonlít a két pálya, hogy mindkettő úgy veszi és élvezzi az érzéki boldogságot, mint az életnek ajándékát, tele szívvel érzi át annak minden szépségét, de nem áldoz érte magából semmit. Csapongó szerelmek sorában Kisfaludy is két kézzel szaggatja a virágot, de lelke mélyén mindig itthon van, a Dunántúl, s a jövő terveit nem érinti a jelen. Csikorgó téli éjtszakák idilljei, a tavaszi szellőben

futó delizsáncon forró kalandjai, sima parkettákon mámoros sutogások és rózsaszínű fátylak . . . és utánuk „hazájának és a természetnek kebelébe, szabad nemesi fészkébe“, mint annak változatlanul hű fia tér meg. S mikor a Kesergő meg a Boldog Szerlem virágai nyílnak a Dunántúl szellőjében és a kandallók felszított melegénél, nemesi udvarházak meghitt interieurjeiben szép hegedűszóval fölhangzanak a Regék — hazajött, itthon van.

Ez az első etappe.

Mit vitt magával a Dunántúlról?

Egy csomó ábrándos, akkor divatos német dal, néhány futó gyermekkori emlék, Sümeg, a balatoni várromok halványuló képe, a tétí dombok sziluettjei, győri alkonyatok és diákemlékek, Fábchich József tanításai — már beléjük vegyülve a pozsonyi epizódok, egy kis hazafias tűz, a bájos diákszerlem, a szőke német ideál, Veinstein Teréz, az erdélyi katonáskodás és az a felbuzdulás, melyet naplójában szent fogadalomszerű jeletté rajzoltak utólag — ez minden.

E képeket kiegészíti, hogy diákeveinek milieuje, az otthon emléke „nem a kollégiumi szobák füstje, sovány ebédjei és bor mellett trágár anekdotákon“ viháncoló fiatalsága —, mint Csonkainál, hanem „egy nemesi ház uri kényelme“ otthon, a régi Győr barokk palotáinak előkelő társasága és finom allűrjei és az elegáns Pozsony jókedvű, de választékos társasélete — a háttérben mindig érzélgős német dallamok és az előkelő családoknak a 18. század hosszú klavirjai mellett andalgó kisasszonyleányai.

Szép, szelid akkordok és hazulról biztosított úri kényelem kísérik Bécsbe a testőrökhöz. És micsoda Bécsbe! A Mária Terézia korának mesébe illő pompája, ragyogása és eleganciája éli itt tovább álméletét. A magyar mágnások lovagi szépsége, tündöklő gavallérossága jár az udvar németül és franciául selypítő rokokó-hölgyci között, s át-átsiet köztük Esterházy herceg, a gárda ezredese, a daliás testőrtisztek, Splényi, Balogh, Vizkelety — és közöttük a szőke, zalai poéta, Kisfaludy Sándor. Királyvörös dolmánya, zöld selyemmel átvett süvege, párdücbőr kacagánya, ezüst sarkantyuja deli mivoltában mutatja a dunántúli magyart. A fiatalok összetartanak, élük világukat, a testőrök örök úri életét, mulatnak, udvarolnak — és költőnk utána szobájában folytatja a Bessenyeiek hagyományát: tanul, művelődik, olvas és magyar nyelvünk fejlesztésén töpreng. Társasága azon-

ban nem Báróczy, Kazinczy egyik mestere, mert ez a fősvény öreg alchímista — mint Ruszek apátnak írja róla, utóbb — ekkor már testére és lelkére nézve kellemetlen ember volt, akinél soha embert rútabb hüvelyből rútabban magyarul, németül és deákul beszélni nem hallott. Inkább divatos írók, Altzinger, Retzer, Brockmann barátságát keresi, megösmerkedik Beethovennal, keresi magyar írók, Görög, Kerekes, Sándor István, Takács József, Bacsfányi János barátságát, Bürgert, Schillert és különösen a pajkos Wielandot olvasgatja, Tassot élvezi pipafüst mellett és renaissancekori idilleken lelkesül. Csakhamar pedig eljön az idő, mikor már nem olvas, nem szaval és nem nótázgat, hanem szobájában egy pasztellkép előtt áll hegedűjével és szenvedélyes hévvel játszik varázsos dallamokat: minden futam a lelkéből jön és a lelke húrjain játszik. Akinek képe a szobájában függ — élete legnagyobb, legszenvedélyesebb szerelme, Medina Mária. A spanyol táncosnő az, aki a Pas de deuxben neki járja rózsaszínű fátyolruhában észbontó táncát — és Kisfaludy évtizedek múlva is melegséggel szól ennek az asszonynak az emlékezetéről, aki néki „egykor annyi boldog órát szerzett, isteni gyönyörűséget varázsolt — aki őt már e földön üdvözítette, akinek karjai közt a leggyönyörűbb szerelem ölében volt boldog”.

Milyen halványak most a képek, amiket hazulról hozott. Milyen elmosódó reminiszcencia lett Győr, és a balatoni várak, a tétí dombok, és az egész Dunántúl.

Egy napon Medina Máriát Németországba viszi utja, Kisfaludy Sándor pedig elindul haza, szüretre. A híres badacsonyi szüret, az otthon nyájas melege, meghitt környezete, jókedvű társasága, ismerős dunántúli magyar szó, józan gondolkodásu nemesi világ — szemben a várromok — mohos kövek közül egy álmodott mult beszél — és Kámban Szegedy Róza, egy szelid, józan, komoly úrileány, akivel irodalomról, tudományról lehet okosan beszélgetni — mindez más világ volt a bécsi ragyogásnál, és egyelőre utolsó erős környezeti és szülőföldi hatás a költőre. Annál erősebb, mert e közben egy más társadalom örömeit élvezte és most művelődöttebb lélekkel, szélesebb látókörrrel fogadta be; hosszú időre kellett az ekkor szerzett impressziókkal megelégednie és azért lettek a szüreten felhalmozódott képek évek hosszú során át csak erősödő, élesedő emlékekké, amelyek időnként majdnem érzelmes hatással ébrednek fel. Klagenfurt bolthajtásos romantikája és a hadnagy ur vidám kalandjai köré

fonódó gazdag pletykakoszorútól, a milánói rémnapokon és fogságán át a németországi harcokig, élményei mind zaklatott, de romantikus egymásutánban gyarapítják emlékeit és ebben a virágokkal is gazdag sorozatban, a Sturm und Drang forrongásában ér véget az ifjuság csapodár lobogása.

A milánói vár bástyáján, májusi alkonyati órákban, mikor nyugat felől a piemonti hegyek vállán — arany színű vállakon — felségesen ereszkedik alá a nap, északra Helvétia havasai sötétlenek és délnek „Lombardia paradicsoma tárul fel előtte a tavasz pompájában” — ébrednek fel először benne a vágyak hazafelé, ébred föl először a gondolat, hogy egykor majd hazatér és igaz tagja lesz magyar nemzetének, „melynek nemzeti karakterét hajdan így határozzák: Sirva tántzol és tántzolva hal”. Egy kis fájo emlék rezeget fel benne Medina Máriáról, egy kicsit hazagondol és a távlatban Szegedy Róza alakja villan föl néha. Egy kis megnyugvás van a lelkében, egy kis fegyverszünet és a hadsereg is fegyverszünetben van a franciákkal. A katonák egymásnak mutogatják magukat és egy-egy virtuos magyar nem állhatja, hogy oda ne kiáltsa az ellenségnek: „a francia teremtésedet!” „a francia lelked gyökerit!” — és azután jön a vár ostroma: mennydörgés, villám, bomba, ágyugolyók . . . — és Péter-Pál napján költönk, mikor már azt gondolja, hogy „ha egyszer ismét Zalába vetemedhetnék, úgy oda akarok gyökerezni, hogy csak valamelly bal erőszak szakaszthat ki ismét” — fogságba kerül. Pisztrángos vizek partján csak azt kéri sorsától, hogy Szegedy Rózát láthassa ismét — „ah dobogj, dobogj szegény szívem! édesen fájssz, ugye?” és Draguignanban egészen világos képzetté alakul benne lélektani természetességgel a honvágy: „Mikor látom Zalának némely, olly kies vidékeit, hogy azokon kívül, nem is foghatom meg, miként lehetnék szerentsés. Bizonyosan az az oka, hogy úgy kötve vagyok Zalához — hogy ennek kies vidékeiben kezdének kifejleni bennem a szerelem és barátság érzeményeinek első zsengei”. Szőlő és szüret Badacsonyt juttatja eszébe és a szigligeti szép órákat — hazavágyik: Zalába és Szegedy Rózához, akiről most már úgy képzei, hogy „az ő lelke minden szépet, minden nagyot tökéletesen érez”. Csak egy-egy várrom képe él lelkében, csak egy pár dal van készen *Himfy Szerelmeiből* — s ime, kialakul benne egy ideál, ifjuságának szívesen fogadott, minden szépségéből és minden nagy gondolatából megrajzolva és egy büszke, elbizott, de komoly dunántúli leány képéhez illesztődik. A milánói várban az első kép a ké-

sőbbi dunántúli magyarból, a Col di Tenda regényes szakadécai közt az első vonások a Himfy eszményéből. Így rögződnek meg a futó emlékek, régi impressziók, így fejlődnek a Provenceban és azután, az ifjuság utolsó viharaiban teljes életcélá, melynek elemei: 1. *hazafias hivatásának érzete*, 2. *egy dunántúli, nyugodalmas élet reménye*, 3. *a Himfy-dalok első kialakulása*, eszményképül, sok lázas és kalandos emlékből kialakulva, egy tiszta, föllengzős szerelemmel, amely Szegedy Róza dacos emlékéhez kapcsolódik. Jön közbe még egy utolsó, szenvedélyes érzéki föllobbanás: az utazás a 18. század barokk póstakocsiján, a delizsánccon, kettesben, Pepi grófnővel; május rügyezik újra s költőnk azt írja Vizkelety barátjának: je l'aimerai toujours; Takács Józsefnek beszámol Sanct-Veit és Unzberg romjairól, vadregényes vidékein elmúlt forró éjtszakáról; de Osterach, Winterthür, Zürich véres emlékei között tudja már, hogy Szegedy Róza lesz az élete párja, egy évi levelezés után elhomályosul a Pepi grófnő képe is és Breiten-Öttingben már készen van a Kesergő Szerelem s Szegedy Rózáról akar újabb és újabb híreket hallani.

Hazajön, és 1800. elején, 28 éves korában feleségül veszi Rózit és előbb annak birtokán, Kámban, utóbb szülővárosában, Sümegen gazdálkodni kezd.

Itt kezdődik élete második korszaka. Mindaz, ami tehetségül és családi hagyományokul élt benne, ami a milánói torony terraszán és a vauclosei olajfák alatt föl-földerengett gondolataiban, a fogadalom, amit valamikor régen az erdélyi hegyek alján tett, most öntudatos életeszmévé alakul benne. Egy viharosan szép, gáláns ifjukor után a férfiú tettekre való vágyó élete előtt áll és a nemesi hagyományok örököse, Árpádkori hősök utóda nemzetiségének, fájának és nemzetének lesz világlátott, élményekben gazdaglelkű, de lényében változatlanul dunántúli, erőteljes harcosa. Harcokból jött, nyugalom kellett neki: de a csendes és produktív munka nyugalma.

Idegen kulturákkal ismerkedett meg: most hazajön, „szabad nemesi fészkebe”, hogy nyelvünkért éljen s úgy érzi, hogy „most van ideje, hogy hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden hazafi tegyen, amit tehet”. A császárváros pompáját élte egykor, a Pó völgyének buja tenyészetét csodálta és a Provence alkonyati szépségein merengett; elmosódó konturok, gyermeki képek maradtak benne a Dunántúlról, szülőtte földjéről; most az érett férfiut a rög szeretete hozza haza.

Mindent végigélt, ami néki új volt. Az udvar pompáját és léha mulatozás t. Napoleon harcait és Rousseau érzelmes világát, sima parkettokat és illatos budoárok és látta Báróczyban elsenyvedni azt, ami Bessenyiék korában, alig egy-két évtizeddel ezelőtt még új volt: elavultnak látszott már néki az is. És most hazajön az áldott Dunántúl ódon levegőjébe, a régi nemesi kuriába, eleven, de régi emlékek közé, az eke mellé, mely az évezredes magyar rögből érlel egyre újabb istenáldotta magvakat és a venyigekoszoruzta dombok alján acélos buzát termel és — *mert ismeri az újat, megvédi ellenében a régít.*

Megpróbáltuk halvány képét adni a tétí nemesi házból s a győri gimnáziumból világgá indult költő ifjúságának; a dunántúli életnek, amelynek ébredéséből elindult és ahova most széles látókörrrel, izgalmas emlékekkel, nagy műveltséggel visszatér. Az ifjává serdült gyermek és a férfiuvá acélosodott ifju lényében ugyanaz maradt: a Dunántúl fia; de *életgondolat alakult ki benne*, rendeződtek a szerzett képzet-áradatok és mikor a magyar föld ereje újraél, a Dunántúl szelleme újból virágokat fakaszt benne, a hagyományok, a mult megfiatalodnak a magyar-rögök fiában, *evvel az életeszmével fog feladataihoz.* A milieu, melyből jött és amelynek képei elmosódnak és újra élednek benne, magyarázza meg, hogy Kisfaludy egész életén át a Dunántúl nemesi életének világán át látja, szereti és védi hazáját, annak szemüvegével itéli meg nyelvi, társadalmi és gazdasági harcainkat és az irodalomban is minden időkre *a legjellemzőben dunántúli költő marad.*

Ennek a Sturm und Drang-korszaknak, amelyhez utóbb az első nyugalmas évek eszmékben csak mint továbbfejlődés csatlakoznak, költői emléke az utólag készült *Napló* s a *Kesergő Szerelem*. Az előbbi csak a poétikus és művészien szép, eddig ok nélkül eléggé nem méltatott *szövegével* posthumus. Tartalmában élesen mutatja épen azt, amit megrajzolni próbáltunk: az életcél kialakulását — ezért idézhettünk belőle szó szerint is — a dunántúli környezeti elemek erősödését és Szegedy Rózához való viszonyának fejlődését. A *Kesergő Szerelem*ben mindez halványában mutatkozik. „Az érzeményeitől elragadtatott szívnek szava és a felhevült fiatal elmének tündéres álmodozásai” mutatkoznak benne, az emberiség, a természet és Isten által megszentelt tiszta szerelem szól belőle s az életcél — hogy hazájának nyelvünk istápolásával szolgáljon — csak az utólag került

előszó hangoztatja; ebben mondja a költő, hogy dicséretreméltónak tartja művét: „csak azért, hogy magyarul irtam, — ha az, amivel minden hazafi tartozik, hazájának és nemzetének szolgálni, dicséretet érdemel.” Szegedy Róza is kétségtelenül utólag lett Liza, s a nélkül, hogy az erről szolt nagy viták eredményeit taglalnánk, elmondhatjuk, hogy a Kesergő Szerelem maga 1798-ig kialakult már s eladdig az időig Rózi is, csak a háttérben, változatlanul, de pasztellszineken szereplő környezeti elem, benne van a munkában, részletei néha élesebben reá is vonatkoznak:

Szép szemei ott ragyognak
Talán, hajh! egy más boldognak!

De vezető szereplője még nem pusztán az ő egyénisége. A társadalmi életet, és életét Himfy természetszerűen olyannak látta, amilyenek Kisfaludy diákkorában megismerte. De épen, mert ez természetes is, nincs benne kidomborítva. Pasztellszineken és elmosódottan szerepel benne a Dunántúl is. A természet maga varázsos szépségekkel veszi körül a fiatal lelket Lombardia paradicsomában és Provence „daltelt mezőin“, közte csak emlékképpen vetül a Dunántúlról hozott egy-egy meleg kép.

Nem speciális a legtöbb: a lengedező nyáresti szellő, a csörgedező csermely még a német költészet emlékei. Hasonlatai¹⁾ csak a természetnek a 18. század végén éledő képét, a költő változatos kedélyét és csapongó fantáziáját mutatják, de nem, vagy csak igen kevésbé szülőföldjéhez kötő emlékek. Szin és illat, fény és árnyék, vonalak, fauna és flóra gazdagon jelentkeznek és a természet szimbólikus átrézésének szinte delejes varázsát mutatják. Bürgernek és a Hainbundnak mélyebb tartalom nélkül való frazeológiájából az élményi elemek erősödése felé való fejlődés eléggé észrevehetően mutatkozik bennök is. Még

¹⁾ Ezek: a virághim, a madárdal, a zöld mező, rengetegek, havasok emlegetése, a kutyáktól üldözött özike, a tengerbe lenyugvó nap, a csillagok seregének legfényesebbje és a kert rózsája, olajfák hűse és a fülelő Zefir, a vén tölgyfa képe gazdag pázsitjával, erdők-berkek vig hangjai és a hőtől apadt patakok, a havasi kőszál és a kevélykedő páva, a fenyő sudara és a dörgő vizek, a hold bús világában rajzolt hegy-omladékok, a szikla-hasadék skorpiói és a kőporomladékok fülelő kígyói, költöző fecskék és lassan hulló falevél, kifáradó vulkánok és a szárnyaitól elmetzett, leláncolt sas, a tengeri háboru eleven rajza és a szüz előtt édesen csókolkozó két hógalamb, a sivatgba került, magányos fügefafa és a vérző-habzó kedves fakó.

többet is mutatnak e képek és hasonlatok: egymásutánjukban keletkezési sorrendet és majdnem útirajzot; míg az első ének elmosódó emlékekből és irodalmi élményekből alakul, Svájc havasainak képe, az olasz természet, Vauclyse olajfái, a tengeren átélt vihar gazdagítják a képzetkincset és ezekkel tér meg a költő a töredékül maradt 21. ének százados tölgyéhez.

Hellyel-közzel, mint mondtuk, mégis a Dunántúl emlékei is meglevednek, és közöttük leginkább a Bakony. Annak vadon völgyeiben sírja ki első szerelmét (1. ének), naplementekor odarepül lelke a Balaton vidékére, a Bakonynak szélére, ahol a vadonban egy major van; a kertjében könnyü, fehér öltözetben, halk, gyenge lépésekkel, hogy a fű sem lapul meg alattuk, sétál most, az estében gyönyörködve, a kedves (11. ének). Szürke ősz langyos levegőjében — éled fel képzeletében az emlék (108. dal), sétára gyűlt a társaság. Haydn zenéje a teremtés fenségét ecsetelte és a muzsika egy leány tekintetében, könnyes szemében mutatta erejének hatását. Csak futó képek, de melegek, és éppen mert speciálisak, jellemzőbbek a többinél. A szülőföld tükrözik bennük s annak szeretete szól kitoró erővel (180. dal), mikor eléri, mikor földjét csokolhatja. Amott már látja a Nagysomlót domborodni, a Marcal vize mellette viszi emitt iszapját, a felhőben merően áll a sümegi vár foka s a Bakonyból a Tátika kandikál át: itthon van (182. dal). Ott van a mezőben egyedül álló százados tölgnél, amelynek csipkés levelei egykor sóhajtásaitól inogtak, itt van a gyermekkoránál. A badacsonyi szüret emlékei újraélnék: az édes-kinos emlékezet, a vidám társaság, amelyben rabsága kezdődött (71. dal).

Ez minden, ami a Kesergő Szerelemben a Dunántúlról él. Konturok és egy-két meleg jelenet. A többi — van benne több is, de elvész, elmosódott — nem kifejező erejű. Képek és hasonlatok, fogantatásukkal, hova, a mult melyik percéhez tartoznak — ki tudja? A költő is csak a kép születésének percében. És mégsem volnánk hivek a valóhoz, ha rá nem mutatnánk a Kesergő Szerelem néhány helyére, amely még szülőföldi és környezeti elem: a gyermekkor emlékeire. Kisfaludy Sándor lirájának jelentőségéhez tartozik, hogy a Kesergő Szerelemben édes anyját, szüleit emlegeti. Petőfiig költészetünkben ritka jelenség és a Himfy költőjének közvetlenségét, majdnem öntudatlan lírikumát igazolja. Maga a rajz, a gondtalan gyermekkor képe — a második dalról beszélek — megint a 18.

század költészetének a németből átvett egyik közhelye, labdás-tul, lepkeüzésestül és leginkább a madárfészek keresgélésével. De anyját is emlegeti benne, aki minden kívánságát megnyugtathatta, és a gyermekkor két stádiumának rajza épen evvel itt több lesz, mint közhely, szubjektív mozzanattá válik. Épen ilyen a (3. énekben) a szülőjétől ezer kin közt elszakadozó „még nevendék agglegény“, a birtokától megváló birtokos, honától elszakadó hazafi, véreitől megváló rokon. Ebben a sajátos korban, mely meggondolás nélkül tárja fel érzelmvilágának egyik, erős részét, szerelmi életét s éppen nem szemérmesen mondja el, ami szívét áthatja, — másrészt hallgat szívének minden más érzéséről, becses adat e két önkéntelen hely is. S végezetül utaljunk a legismertebb 27. dalra, mint szülőföldi elemre („Ott, ahol én nevelkedtem . . .“) — a Rábavidék egy kis képe él benne.

A kerek, és az életrajzhoz párhuzamos szerkezet következménye, hogy a mű folyamán csak epizódikusan merül föl egy-egy dunántúli kép, a „regény“ nem itt játszik. S e képek sem domborodnak ki egészszé, mint ahogy önmagában egész pl. a 13. és 15. ének, vagy az a gyönyörű és eleven részlet, a 61—70. dal, amelynek, legalább felét, a refrén művésziesen fűzi egygé. De így elszórtan is, nyomai a szülőföld maradandó hatásának és éppen Kisfaludy Sándornál azért becsesek, mert a bekövetkezendőket mégis csak indokolják. Emlékei annak, hogy honnan indult el és kapcsok oda, ahová visszatért.

A Kesergő Szerelemre, keletkezés rendjében s mint kalandozásainak befejező irodalmi epizódja, levélregénye, a *Két szerető szívnek története* következett. Ez azonban, bár Toldy Ferenc is megbecsülte, kéziratban maradt. A mi szempontunkból nincs is sok jelentősége. Rousseau-hatás, német motívumokkal. Jellemző dunántúli vonásuk alig van. Élményi elemek, a „schöne Seele“ Szegedy Rózával valóban váltott levelek olvadnak fel benne, de ezek az élmények inkább az életrajzíróra fontosak. Elsősorban külső adatok. Atyjához, barátaihoz való viszonyát jellemzik, és lelki adatokban is Liza levelei a tartalmasabbak. Egy-két közös gógánfai emlék, a korán elvesztett édesanya emlegetése, győri ambíciók, pozsonyi vakációk nem érdek nélkül valók, de hatásukat elnyomja a rousseau-i gondolat: „itt a' szép, felséges Természetnek anyaölében a' világot . . . elfelejteni . . .“, mely elmélkedve tör ki megújra. Csak a hozzáfűzött jegyzékből tudjuk meg, hogy a színhely nevei Veszprémet, Örsöt, Gógánfát,

Eötvöst, Füredet, Türrjét, Tétet, Rendeket, Somlyót rejtik — de hely és szereplők között kapcsolat nincs, a Dunántúl falvai itt csak nevek, amelyek máshol is, bárhol lehetnének; a természet német mintára gyönyörű és a fülemilék melódiás énekei mellett szinte meglepő az a józanság, mellyel egymásnak bevallják, hogy nem fognak egymásról mindég álmodni, mert közelről másképpen látják majd egymást. Ez talán egy kis dunántúli józanság. Vegyük ehhez Kisfaludy Mihály uram őszinte és hiven festett képét, a megjegyzést, hogy anyja halála után a „valóban jólelkű és bölcs” ember keményebben bánt költőnkkel; a pozsonyi növendékpapok életéből, társaságából s tudományszeretetéről adott részleteket; a győri vásár és kávéház emlegetését, ahol Liza bátyjával találkozott, a vadászatra járást és szándékos eltévedést, azt az adatot, hogy Liza a *Hirmondó*-t olvasgatja; „régii iskola-pajtása, egy szegény, becsületes jó ifju”, Oszterhueber emlegetését és szerepét (győri iskolatársai közt azonban ilyennevű nincsen! 1775-ben végez egy Oszterhueber) — s akkor körülbelül minden együtt van és édeskevés, amit mi is használhatunk.

Egy másik érdekesebb dolog volna — amire alkalma nyílnék — az egykori társasélet képe. De ez is csak nevekben merül ki s azok kedélyes emlegetése mutatja a viszonyt, melyben velük volt. Liza utja atyafiakhoz, vagy más-más birtokokra, olvasmányai mint levéltéma, ismerkedésük, stb. jellemző, de nem mély vonások. Sajnos, több nincs is: legföljebb még annak ismerete, hogy voltaképpen németül leveleztek, (utóbb is) jellemző a Dunántúl műveltebb családaira.

Kisfaludy utóbb maga idézi egy francia tiszt naplójából: „a' Mágnásoknál franciául és németül, a' városokban átallyában németül hallottam beszélni: csak a' magyar falukban és falusi Nemeseknél hallhatni a' magyar nyelvet.”

Ismétlem, ez a munka — és inkább, mint a Himfy — keret lehetett volna, de nem az, a társasélet festésére, melyben költőnk ifjúságát töltötte. Így csak neveket — család- és helységneveket — ad a kerethez.

A nyugodalmas dunántúli gazdaélet hívebb megnyilatkozása a *Boldog Szerelem*, a táj szülötte a *Regék*. Ez a két munka a költő második korszakának két, minden tekintetben reprezentatív alkotása.

2.

Közel egy évtizedre terjed a második étappe. Már nem a Medina Mária rózsaszínű fátyolruhája csábítja, nem várja a ró-

zsaszínü chaiselongue, melyen Coloredo marchese pihent, nem is az unzbergi vár rózsaszínü hajnalát lesi Pepi grófnővel — józan megfontolással kezdődő meleg érdeklődés és vidám szüreti képek után egy ifju, lassan kiforrt, csöndes boldogság derüje jött el, sok lelkesedés, vidám gazdálkodás és költészetének továbbfejlődése. Imént sok kalandozása közben csak sziluettként kíséri szülőföldjének képe, most megkapja, újra magához varázsolja Pannónia, a Dunántúl. A várromok: a mult; az emberek és Rózi: a jelen. Régi udvarházakban a *Kesergő Szerelem* strófáit olvasgatják epedő szívü honleányok. Most kezdődik a *Boldog Szerelem* s vele együtt megszólalnak a kandalló felszított tüzénél a regék. Kám és utóbb Sümeg a színhely, ahol

Gazdálkodom, szántok-vetek
 És kenyeret aratok;
 Kertészkedem: fát ültetek
 És gyümölcsöt szaggatok.

Ha van a kis dolgokban boldogság: nagy öröm az, hogy csak a drágaság a gondja. A feleségének egy perkálsruhára való 50 forintokba kerül és 30 forint egy pár csizma néki magának. Ide jutott, ime, a káprázatos elegenciájú testőrtiszt, és így lesz az immár „Ninivébe való” táncosnő rózsaszínü fátyolruhájából egy szelid otthon bájos asszonyára készülő perkálsruha. A bort el kell adni, mert lemegy az ára. És egy kis adóssággal építgetni is lehet, toldozgatni a régi udvarházat — takarékoskodunk és gyarapodunk. „Szerez” a dunántúli nemes. Közben megyegyűlésekre jár és az új rokonsággal, a Szegedyekkel már pereskedni is hajlandó. Takács Józsefnek — már 1800-ban — felajánlja családi összeköttetéseit, ha Győr vármegye szolgálatába akarna állani; eljár a győri vásárokra; Kazinczyt sokra becsüli, és Nagy József prépostnak a költői nyelvről valóságos értekezést ír.

Ez évek nem sok részletét tudjuk. De nincs is szükség részletes adatokra: nem kétséges, hogy most fejlődött Kisfaludy azzá, aminek termett és akinek tudjuk. Dunántúli gazdálkodó nemes emberré — (pipája ott volt már Bécsben is, Itáliában is, és Kazinczyék, különösen azonban Dessewffy József megbotránkozva veszik észre írásaiban is) — és ünnepelt költővé.

¹⁾ „Nem képzelhetsz magadnak gyénialisabb nemes restsé-

¹⁾ Hasonlóan írja le a magyar nemes akkori életét az objektív, osztrák Castelli. (Memoiren meines Lebens. I. 169.)

get, (nobile otium) mint egy falusi magyar, jobb birtoku Nemest, házának folyosóján pongyolában ülve, ezüstös tajték pipájából, abaldó alá nem vetett jó és olcsó dohányát kéményére sziva és tüstölve, számos cselédgyeinek és sok külömbféle marháinak előtte jöttében-mentében, nagy kiterjedésű gazdaságát parancsoló hanggal kormányozni látni, és a' házi Asszonyt, temérdek majorságtól pezsgő Udvarának, és csinos házának körében forogni szemlélni". A nobile otium nem jóra való restség nála: a pipafüst mellett nagy gondolatok, új eszmék születnek és a költemények egész láncfűzére.

... megtérvén most már béke
S nyugodalma szívemnek,
Ujul ismét tehetsége,
És ereje lelkemek:
Buzog ismét ifjuságom,
Munkál 's terem valóságom.

Megtért a harcokból: Kanaan kebelében van fészke, békében a magyar (B. Sz. 26. dal.) Az ifju szerelem minden gyönyörűsége eltölti a költőt s ha a *Kesergő Szerelem* hányatott kalandok változatos regénye, melybe a háttérből örökké gyújtó szenvedélyt varázsol Liza, míg a költőt sorsa kénye dobálja, — a *Boldog Szerelem* idill. A nő bája, szépsége, szerelme él benne, most már középpontjául az új s a *Kesergő Szerelemmel* szemben egyenletesebb, kevésbé változatos képnek. A Dunántúl vidékeit alig emlegeti benne — mindössze badacsonyi szüretéről és vitnyédi dohányról van szó egyszer (5. ének) de a *Boldog Szerelem* a maga egészében nem más, mint a dunántúli birtokos nemesembernek életképe. Az 1., 3., 4. és 7. ének a szerelemé: az 1. mondhatni történelmi rendben összefoglalása az előzményeknek és kapcsolat a *Kesergő Szerelem*-mel, a 3. a legszentebb érzés apothozisa, a 4. a szemérmesség dicsérete: a férfi nem csak azért lett, hogy legyen (milyen szépen fordította meg Arany e gondolatot!) — végül a 7. ének a házaselet szép őszébe kíséri el, mikor a férfi és nő az életnek hervadó őszén a barátság és szeretet holtig égő tüzétől melegítve a gyermekek örömeiben ifjul meg s azért kívánja, hogy szívük egyszerre szünjön meg dobogni.

E keretek között van a 2., 5. és 6. ének: itt él fel a költő élete dunántúli gazdaságában. A kissé hosszadalmas és bőbeszédű többi énekkel szemben e háromnak mindegyike befejezett,

kerek egy-egy egész. A legszebb közöttük a 2. ének: nyári reggel a gazdasági udvarban.

A kelő nap már löveli tüzsugarait, hajnal van, a csillagok és a félhold szarvai eltűnőben és gyönyörű reggelen új erővel éled az élet. A susogó erdőket és zöld mezőket friss harmat üdíti fel, a kertből új illat árad, méhek és lepkék egymást üzik. A tollas nép felborzolja tollait, fülemüle, pacsirta, veréb szól és a sas a felkelő nap felé terjeszti szárnyát. Ludak, récék a tó felé totyognak és a gömbölyű, pofás Vica — félig nyitva kebele — már feji a Vellást. Lovait vakargatja a borzas kocsis, vizért mennek kútra a legények, a juhokat is rezegeti a juhász. A rideg nyáj künn legel már és viadalra megy két kos: öklendezve rontanak egymásnak, de a pásztor rikkantására jobbra-balra ugranak szét. Ezalatt a földműves is befog az igába és a vonókat ösztönzi; a kaszások fénylő vasának élébe vastag rendek dülnek, útnak indul a vén tölgy árnyékában tegnap álomra telepedett vándor. A kis himgalamb párja körül enyeleg és forgolódik, a kanpulyka dölyffel csoszog az udvarban, a páva kiterjesztett szép farkának zöld selymét a szél ingatja — s az agárkölyök ugatja. A költő is kimegy a mezőre:

Oh természet! ...
 Végy kebledbe! — Lovász! — nyergelly!
 Kaszásim megkeresem. —
 Cicke! Lepke! Fecske! hajsza!
 — Nyugodjál még kedvesem!

Milyen végtelenül kedves e kép, milyen természetesen gyöngéd és finom a befejezés — s hasztalan mondja, hogy nem szabja a szokáshoz és emberekhez életét (51. dal): eleven és friss képe ez a dunántúli gazdaság nyári hajnalának. A természet — nem pleonasmus e szó itt — a *Boldog Szerелеmben természetessé* válik. S a *Két szerető szivnek történetét* még átvétel formájában átható rousseau-i eszmék ez által tartalomhoz jutnak. Itt is elmondja, hogy a természet legyen kútfő „minden érzett s gondoltban” (71. dal), sőt a 78. dalban mintha egészen Rousseau ismert tanítását idézné:

Térj vissz' a szép természetnek
 Boldogító ölébe! —

de az eszméknek a dunántúli falusi nemes ember élete belső tartalmat ad. Kiragadott természeti képei is mind sajátosan dunán-

túliak: a havasi köszálnak és a tengeri viharnak, az olajfáknak és a sziklahasadékok skorpióinak helyét a dombvidék képei foglalják el szerelmi enyelgése háttérül (106. dal.)

Hallyad csak a fülemilét
Aogyoró-sürüben? —
Nézd csak a sok tarka pillét? —
Be szép itt a zöld füben! —
Ó szeressünk! — adgy csókokat! —
Éllyünk! — igen, igen sokat!

A *Kesergő Szerelemből* is ösmeretes (sümegi, vagy kámi?) vén tölgy képe ismételten (1. ének, 2. ének) pótolja a tėti öreg diófa helyét. A dunántúli fauna él az ősz képében (70—72. dal): diólombokon csókák, varjak lebegnek, utra készül a fürj és a fecske, eltűnt a daru és a gólya, és tornyában ül a denevér. A tél vihara (88—89. dal) mint a pelyhet, kapja fel a repülő madarat, sudár tölgyet tör le, háztetőket tép, kazlakat hord el — s benn a meleg szobából nézi a költő a természet halotti hó-leplét. Fagyva fekszik a természet, de majd eljön vőlegénye, a tavasz és akkor újraébred benne az anyaság érzése s ezerforma életet szül, örömet és kedvet.

A költő nemcsak gazda: szabad ember is. A szabadság és a szerelem minden néki.

Szabadságban, szeretetben
Minden vígad, ami él

mondja a 106. dalban s még jobban kiélezve a 120.-ban:

Két dolog van, olly szükséges,
Mint a beszitt levegő,
A szabadság és szerelem.

Csakhoggy mig *Petőfi a haza szabadságára gondol, Kistaludynak a természet jelenti a szabadságot*. Ha előbb a gazdaság életét rajzolta, az 5. ének kóborlásainak képe. És ez megint tulajdonai kép. A fa boltos árnyékában, bársonyos füben pipára gyujt a költő; az erdőt járja a nap hevében és a csermely vizéből oltja szomjuságát; elnyeli a magas rozs, amelyben pipacs és cyána tarkállik, fürjek pitypalattyolnak; zöld hullámot vet a szélben a gabona-tenger. Lehel szittyá módjára vadászva, száguld a rónákon és lappang a sűrűben: elnyulva penderíti foga közé a Cziczke agár az elugró nyulat; Badacsony szüretében édes gerezdeket szed; hegedűjén önti ki érzelmeit és költői szeszből dalol

lantján költői énekeket; mikor pedig künn fagy már, a kandalló tűzénél elbeszélget a mult időkről feleségével, vagy vitnyédi füstjénél hallgatja, amint az ujjaival Haydn zenéjét játssza.

A tél az olvasmányok ideje. (6. ének). Azokról is hiven beszámol. Homeros, Anakreon, Sappho, Vergilius, Horatius, Ovidius, Cicero, Cato, Ossian, Shakspere, Pope, Wieland, Schiller, Gessner, Pfeffel, Voltaire, Rousseau, Corneille, Racine, Petrarca és Tasso a kedves költői; érdekes, hogy Goethe nincs köztük. Így várja könyvek mellett a tavaszt. (197. dal.).

Kendericék, fülemlék!
Rég elolvadt már a hó;
Karikáznak már a pillék,
Fakad már a fabimbó:
Hol késtek még, ti kertemnek
Tavaszi hiv lakosai?

Ime, e három ének teljes képe a *költő* életének 1800—1801. körül s az első nyugodalmas években, a dunántúli magyar *gazdaember* életének az első napoleoni harcok elcsendesültével. A *Boldog Szerelem* ebből sokkal többet nyújt Kisfaludy előbbi műveinél, bár sokkal kevesebbet emlegeti szülőföldjét és nemzetségének örök milieujét. A maga gazdasága, életmódja, foglalatosságai elevenednek meg benne. A társaságra csak később kerül a sor *vigjátékaiban*; a katonáskodás az *insurrectióról* való írásaiban él; a politikum prózai munkáiban, *szózatjaiban* és *Hattyudalában*: a mult a *regékben* és *drámáiban*.

Modoros dolog volna most költőnkkel a *Boldog Szerelem* 5. énekében is emlegetett kandalló tüze mellé ülni és így szólaltatni meg a regéket, *Csobánc* ismert előhangjával. Nem az érzelmesség és a romantikus hangulat érdekelnek ezuttal bennünket, hanem a társasági és helyi vonatkozások — a történelmieket azért nem, mert azok, kivált az első háromban, egyáltalában nincsenek. És a *Csobánc* elcsépelet előhangja is csak azért fontos, mert a nemesi udvarházban, ott ahol Szegedy Rózához hasonló lelkes honleányok és költőnkhez hasonló nevelésben részesült ifjak voltak (a hazafias érzés ugyis közös mozzanat a Dunántúl magyarjaiban) téli estéken csakugyan szorgalmasan olvasgatták és szavalgatták a regéket, leginkább a *Csobánc*-ot. A *Kesergő Szerelem* népszerűvé tette a költőt. 1803-ban már *A szerelem gyötrelmei* c. utánezata jelent meg egy névtelen szerzőtől; Dessewffy József, aki utálja a pipás poétát, a *Himfy* első részét mégis csu-

dálja; a *Boldog Szerelmet* is kézhezkapva, Kazinczy is megcsodálja eredetiségét: „es ist darin so viel schönes, so viel originelles, dass ich den Menschen anstaune“ — írja Rumynak —, és Sipos Pálnak nem tud jobbat kívánni, minthogy költeménye „oly kedvességgel fogadtassék a' nemzet szebb része által, mint a Himfi versei fogadtattak“, Döbrentei Gábor pedig Wittenbergába is magával viszi a *Kesergő Szerelmet*.

Érdekes, hogy a Regék elseje éppen Kazinczy számára készült. Kis János írja 1803. október 6.-án Kazinczynak ezt a mindmáig nem emlegetett érdekes adatot: „mind Ő (Himfy), mind Nagy Kánonok . . . nagy nyughatatlansággal várták Bétsből érkező jöveteledet. Kisfaludy nevezetesen egy Romántzát le is írt *tisztán számodra*, mellynek tárgya a Csobántzi várba helyezett regé, hogy midőn Csobántz mellett elmentél volna, lett volna ott már több multságod.“ Erre a levélre a hiu Kazinczy aligha emlékezett, mikor a Regék megjelentével lépten-nyomon csépli őket.

Pedig a Regék megsokszorozták Kisfaludy hírnevét. Hiába írja a széphalmi bölc: „gutes lässt sich davon ganz und garnicht sagen“, hiába fedi föl kétségtelenül a három regé legsarkalatosabb hibáját: „nincs benne semmi *compositio*“, s hirdeti, hogy összesen egy olvasható strófája van, — ítélete a közhangulat számára nem volt mérték. Grünvald Béla talán leghelyesebben mondja meg, miért. „Ő volt Magyarországon a legnémetebb és legmagyarabb ember“: törekvései magyarok, izlése német volt. S mintha csak kritikájára felelne hozzá írt, ekkor még áradozó levelében Kisfaludy: „Keserű Siralom az, hogy olly nehéz, és boldogtalan dolog Magyarnek lenni Magyar országban.“ Költőnk az volt: törekvéseiben is, izlésében is magyar, vérbeli dunántúli, akinek, sikereit illetőleg még nem volt oka panaszkodásra. A *Hall'sche Lit. Zeitung* hazulról jött nagy dicsérettel halmozza el regéit, a közönség pedig elragadtatással olvassa. Himfy több lett velük, mint volt.

A dunántúli gazdát, amilyenek a *Boldog Szerelemben* rajzolta magát, most a vidék kapta meg. A diétára akarta közrebecsátani „hevenyében írott“ regéit, ezt a „csupán nemzeti lelket lehellő játékot“ — „inkább hazafiui, mint sem litterátori szándékból“. A nemzeti lélek szólt a dunántúli magyarból s ezt a lelket a balatoni várromok kapták meg. Kazinczynak írja: „Sümegettől Balatonig ez a' vidék olly szép, olly változó, — olly romantos

és gyeniális, hogy — a' szép tájairól híres Helvétzia bajjal mutathatna szebbet." Sznte naponként látja e váromladékokat, fölkeltek a „féltudós dilettáns" képzeletét és érzelmeit természet-szerűen irányítják a multra.

A mult? Mondák élnek-e a regékben? Egy emberöltő előtt Heinrich Gusztáv is alig- alig hitte, ha szerinte nem valószínűtlen is, hogy a valóban regényes fekvésű várromokhoz hagyományok fűződtek. Ma még kevésbé hisszük: Császár Elemér határozottan állítja, hogy „mondai alapjuk nincs, teljesen a képzelet szülöttei". Valóság csupán a hely bennük — miként az alvinczi kastély sötét árnyai Kemény Zsigmond életébe, úgy játszanak bele a napsütötte dombok költőnkébe; — a nevek: java-részt a Kisfaludy-család őseiből, rokonságából, és kivétel nélkül a Dunántúl nemzetségeiből összeválogatva, és az idő: Zsigmond, Mátyás és Zrinyi kora. Olasz- és németországi bolyongásainak emlékét, a kor regényes hangulatát, egy hazugul álmodott középkor képét s a magyarságnak az előszóban is hangoztatott, bánatos dalait éli át és fogja eggyé regényeiben. Hibáik mellett is „caprice"-ből, de „igen kedves kölykei" ezek. A legjellemzőbb emlékei — talán a *Boldog szerelemmel* együtt — annak, hogy mennyire összeforrott a Dunántúllal. A versformán és szubjektív célzásain kívül ez adja a *Regék* lírai hangulatát. A badacsonyi szüret kétszeri emlegetése a *Csobáncban* s a sokszor idézett két sor:

Szigligetben fogunk élni
Szerelmünkbe boldogok,

még a *Kesergő Szerelem* utóhangja, még a fiatal házas mámoros diadaléneke: de egyébként ebben az 1807-ben megjelent első három regében a legerősebb Kisfaludy epikai tehetsége. Meséi naivak; de szépen tudja elmesélni őket és az álomszerű hangulatot jól érzékelteti. A népdaloknak a mohácsi vész óta (az előszóban is emlegetett) szomorú tónusa, az érzelgős német irodalom hatása, mely Gellért óta könnyekre akarja fakasztani az olvasót, Popenak és Rousseau-nak a költő által is bevallott érzelmi hatása csak előkészítette az olvasót a regékre: a gyakran ok nélkül tragikus, mert meg nem nyugtató meseszöveg épen úgy hatáskeltő, mint az erős magyarság. És ehhez járul az, amivel jeinkább belemarkol az olvasóba: a közvetlenség, a Dunántúl jelen életének, társaságának és nemzetségeinek némi szerepeltetése.

Mert az van bennük és leginkább az épen ezért szívéhez nőtt Somlóban. Pontosan megállapítható részletek teszik a környezeti elemet, és pedig 1. a költő életéből és házasságából, 2. helyi és családi vonatkozásokból, 3. népies elemekből, 4. a tulajdonai társasélet rajzából. Legkevesebb van belőlük a Csobáncban, legtöbb a Somlóban.

1. Bakonyvidéki emlékei nem járnak mélyebben, mint Szerelmeiben. A Bakony vadonját emlegeti többször, hasonlataiban megismétlődik a Himfy-dalok frazeológiája. Ellenben házasságának, szerelmi mámorának, sőt gyermekáldást kérő vágyának (B. Sz. 17. 96. dal, és 7. ének, Somló 3. é. 13. str.) új meg új képét festi. (Érdemes a Somló 2. 63—64. a B. Sz. 50. dalával, a 3; 4. strófát a B. Sz. 4. énekével összevetni.) Vadászgatásainak (Somló 3; 22. 34. str.) és talán épen kedves ágarainak is sok helyet szentel, élményi elem lehet a szentgróti vígadás is. (Tátika 1; 4. str.), nem is szólva a szüreti örömekről. (Csobánc, 12—13. str.)

2. A helyi vonatkozások természetesen sűrűek. Középpontjuk Sümeg, és elkalandozik Tihanyig (a Csobáncban), Pápaiig (a Somlóban), Rendek, Veszprém, Vázsony, Devecser, sőt Mohács és Buda, de mindég a Dunántúl s futólag, vagy szereplőül a nemzetségek hosszú-hosszu sorozata: Gyulafy, Varjas, Szentgyörgyi, Poky, Halápy, Hagymásy, Török, Pethő, Kanizsai, Érsek, Szilvásy, Dárdai, Szánthó, Czudar, Rezy, Döbröntey, Pongrác, Kéry, Csabai, Baracs, Kanóth (amelyekhez Zrínyi is társul a Somlóban), úgy gondolom, azokból a régi levelekből kerültek elő — s talán egy-egy vékonyka szál a regékből is — amelyek lemásolását és elküldését nemzetsége levelesládájából évtizedek mulva, többször is igéri.

Mindezek csak külsőségek és üres nevek: a Dunántúl szempontjából annyit sem jelentenek, mint a *Két szerelmes sziv történetének* szereplői: annál jelentékenyebbek a népies vonatkozások és a társasélet képei.

3. Kisfaludy — az ősi nemzetség fia — együtt élt népével. Tisztes távolban tartotta magától a parasztot s a jus gladii korát nagyon becsülte; de jól ismerte embereit, azok életét és szokásait; sok mindenben kevés választotta el életüket, sőt volt határ, amely a szegényebb nemes és a jobbmodu paraszt között el is mosódott. A dunántúli paraszt, mondtuk, nem Tiborc: maga Kisfaludy sem ösmeri annak. A Habeas corpusban látja a nemes és a paraszt között a főkülönbséget. Az Urbarium meg-

változtatta a jobbágnak „a' mult setét századokban" keservebb sorsát s a *Játékszinhez* irt, már idézett előszóból hadd írjuk ide, amit a paraszt életéről tud: „Ha a' Parasztnak boldogsága átalylában a jólélés — hát a'magyar Parasztot valóban többnyire boldognak lehet mondani: mert... Parasztot olly jól kenyérrel élni, annyiszor hust enni, és annyi bort inni, általylában olly jól, olly vígan élni, mint itt, sehol sem tapasztaltam." Ez persze elősorsban a Dunántúlra áll. A Regékben nem sok példa van a paraszt életére, de igen arra, hogy költők sokat érintkezett a néppel. Ott van a nyoma a babonáknak: a *Csobáncban*, a hazatérő Szentgyörgyi László előtt rossz jelként egy nyúl illant keresztül az úton; a sziklák között bagoly huhog (és tudja a dajkájától, hogy ez semmi jót nem jelent); a *Tátikában*, mikor az ál-kisértet Pongrác egy bükkfa alatt megy el, a rossz lelkiismeret képéül varjusereg röppen fel, „kisézője a' gonoszna," — a megátkozott remetelakástól juhász, gulyás távortartja marháját, kísértetet lát, az erdőben, ha falevél zörren is; „Lázár lelke alakjában" kísértetnek kellene Manczit halálra ijesztenie; éjféli mise előtt karácsony éjtszakáján keresztjárás, stb. Mind babona és népszokás. Ide tartozik a *Csobáncban* a Márton ludja is, (kövér mint Szent Márton lud, — Sok Szent Márton ludja kelt el már azuta — mondja Dugonics is), a dabronyi remete nagyheti böjtje, s a koponyával átrohanó farkas a *Tátikában* — és ide tartozik a jóizü dunántúli szólás: Nagy borkulacs, rossz brugó volt a mester (*Somló* I. 7.), a mód, ahogy a nép Kálmánt, az új mestert megkedveli: mise alatt ha Istent dicsérte, ha orgonált, ha zoltáros szavai az égekben jártak, büszke volt rá az egész város. Aki a Dunántúl népét, vallásosságát — s kántorainak megítélését ismeri, tudja e részlet jellemző voltát. Mióta a püspök is egyszer ebéden látta, meg is süvegelik. Nem csoda, ha a leánya is dunántúli módon kívánja, hogy „az Isten nyila sujtson, valahol egy török áll." Lórának a szája nem „csacsogásra csörgetőnek" volt teremtvé. „Szép paripa a nemesnek, Borjas tehén a parasztnak" — a régi vitézi, sőt a regős énekek egyikét-másikat juttatja eszünkbe. Elek a pletykázó „boszorkánynak" a „pofáját akarla, lepökni" — szinte kár, hogy a bakonyi Betekints-csárdát jóformán csak emlegetni halljuk s az életét is nem rajzolja meg előttünk a hozzáértő költő.

4. Magát a tulajdonai nemesi társaséletet, úgy, ahogy látta, helyezi vissza, egy képzelt, regényes multba e regékben. Az „elő-

időt" voltaképpen nem ösmerte. Csak — ahogy kedves jó-em-bereinek, Görög Demeternek és Péteri Takács Józsefnek a *Somló* ajánlásában írja — az ősök most már pusztá várait látta, és e várak tövében elhaladva, lelke régi képekkel telt el. A Ba-laton „szivemelő" tájáról, Sümeg felől Somlónak jövet, a mult-ról kell emlékeznie és az üres fészkek láttára, körülöttük sejtí az elődök lelkét: fölelevenedik benne egy korszak, mikor a büszke magyar nemes a szabadság és kedvese karjában, arany borral tele billikomot forgatva mint egy kiskirály élt várában s körülötte is mindenki boldog volt. Ez a képzelet. A keretet hozzá Veit Weber mondái, és a romanticizmusnak a mult-ról festett ha-mis képei, eszmények és ábrándok adják, talán Vulpius vagy Glesch rémmeséi is s azok a Naplójában följegyzett forró emlé-kek, amik más, messze, regényes várromokhoz kötik. A tartalom-hoz a levelesládák adhatnak szálakat — ennek kiderítése még a kutatás feladata — de anyag maga az a nemesi világ volt, amely-ben Kisfaludy élt. Az érzelmes, borongós, részben véres és bor-zalmas német minták után is magyarok a regéi, magyarosak; már népies vonatkozásaikkal, a pathosig emelkedő, izzó haza-szeretetükkel, (amelyet családi örökségképpen kapott Kisfaludy Károly is) és zamatos nyelvükkel. Sajátosan dunántúliak: evvel az anyaggal, a társadalom képével.

Sajnos, ez a kép nem teljes. A *Csobánc* éppen nélküle üres s még csak kísérlet arra, hogy a légbenjáró regéket ne csak név szerint kösse helyhez, hanem egy kis életet is adjon beléjük. A várban játszódik le és csak a tihanyi requiem emlegetése (30. str.). még az a kép elevenebb benne, ahogy László lován a vár felé kanyarodik és harangkongást hall, szolgájával s a szemközt jövő paraszttal beszél. (43—45. str.) Egy kis haladást jelent a *Tátika*. A szentgróti, már említett, mulatozás, a szürke és fehér barátok bucsuztató éneke, az asszony, aki Szalában elrágalmazza a leányát, a veszprémi püspök sümegi látogatása és emlékezése barátjáról, sőt kiszólása („Csorba a szám"), a befejezés: hogy Mancsi Veszprémbe megy apácának, a Rozália kápolna és a né-pies keresztjárás már inkább érzékeltetik az eseményeket a *Cso-báncéinál*, már el is tudjuk kicsit helyezni őket, közelebb van-nak képzeletünk élményi alakjaihoz.

Igazán közvetlenné, előttünk játszó dunántúli genreképpé a rajz csak a *Somlóban* lesz. Az élet részletei itt sem mélyebbek, de kijövünk a várélethez, a levegő szabadabb. Van egy kis Sümeg

benne. Kálmán és a közönség viszonya, a városka körül a nemesi fészkek: Rendeken Csaby Miklós vendégszerető háza, az ott forgolódo társaság, a közülük kiváló Baracs Elek, Somló ura, a decseri kacérkodó szép asszony és környezete, Kanóth, az udvari káplán — a szép hatlovas hintón Sümegen és Rendeken nagy pompával végigvonuló lakodalmas pár, — Brunó, az ifju párt esztető derék dömölki bencés apátor, a nemesi fölkelés híre, a végén a bakonyi Betekints-csárda, s az örült, akít a pápai „Irgalom”-ban helyeznek el, már nagyrészt élményi elemek, a multba kevés korhúséggel és még kevesebb jellemző korfestéssel áthelyezve. A Somlóban van egy kevéske vonás a Zrinyi korából, Ferdinánd idejéből; ez is felületes.

Mégis a mult él a regékben. Hangulatuk erőt ad Ferenc abszolutizmusa idején és azokat az indítékokat sejteti, amelyek a *Zalán futásának* sikerét előidézték. A nemesi időkért való rajongás hatja át őket és ezekben gyökeredzik az a szilárd, rendületlen hazaszeretet, mely a Dunántúl költőit Petőfiig legjobban jellemzi. S ami a fő: mindez *öntudatosan* jut szóhoz Kisfaludy költészetében.

3.

Itt végződik a „fél tudós dilettáns”-nak és az úri kedvtelésből, hazafias hivatásból irogatott költészetnek korszaka. Költője újra átélte és összefoglalta a Dunántúlhoz füződött gyermekkori emlékeit, várromantikából ábrándos regéket irt, gazdaemberré és mindenkéülött boldog házassá lett. Továbbművelődött és visszaszokott a régi nemesi életbe; boldog aranykora jött el, az élet nyugodt örömeinek teljes és zavartalan élvezetével. Ebben a nyugalomban szólalt meg költészetében a Dunántúl és alkotásaival így lett a Dunántúl legnépszerűbb költőjévé. Most nagyobb tervek motoszkálnak a fejében: „Bankó nádorispányról” akar írni és Hunyady Jánosról. De közbejön az insurrectió — *inter arma silent Musae* — és Kisfaludy Györré kerül a nádorispán szárnysegédeül.

Györből indult el világgá, és mint érett ember és ünnepelet költő jut el most vissza Györré.

Az insurrectio éveit több tekintetben nevezetese költőnkre nézve.

Befejeződik ez a kedvtelésből való irogatás: a szinte önkéntelen költésnek ideje. Bár más körülmények között, mint egykor, — visszatér a katonaélethez és az insurrectio új tartalmat

ád életének; megerősödik benne a nemesi hivatás érzete, egyidőre hátat fordít a költészetnek és kialakul lelkében az insurrectio védelmének feladata. Az események krónikásává lesz és erősebb történeti érzék hatja át. — Megszűnik végül Kazinczy tekintélyének tisztelete, és a nyelv hazafias művelőjéből az ősi nyelv védelmezője lesz, a dunántúli orthologusok vezére, aki Kazinczy idegenes túlzásával szemben diadallal vívja meg harcát. Eredményeit ugyan mind az insurrectio igazában, mind pedig a nyelvi harcokban csak az utókor ösmeri föl igazán: de hajlíthatatlan, egyenes és még haragjában is igazságos jellemének kortársai is tisztelettel adóznak.

Csak véletlen, hogy az insurrectio és a Kazinczytól való elfordulás időpontja körülbelül egy. De mindakettő voltaképpen ugyanannak az eszmének továbbfejlődését jelenti: az előbbi a nemesi konzervativizmusban való megerősödést és öntudatosabb hazaszeretetet, az utóbbi az idegenmajmolásnak, magyartalan látszatu törekvéseknek, külföldies finomkodásoknak, nyelvrontásnak az üldözését. Ezek teszik vezéri hivatottságát az elkövetkezendő harcokban és ezeknek kettős tetőpontja egyrészt a keszthelyi Helikoni ünnepeken való fejedelmi szereplés, amelyeknek különösen elseje meglehetősen Kazinczy ellen irányult és a házigazda intenciói szerint is a dunántúli orthológia ünnepe volt (Kis János békitő buzgólkodásai elvesznek a vezető hangokban) — másrészt a drámákban és különösen a vígjátékokban a dunántúli nemesi társadalom megörökítése. Ez utóbbiakba később belejátszik már Károly öccsének föllépte is. Életének ez a harmadik korszaka körülbelül az Auróra megjelenéséig, addig az időpontig tart, amikor a tėti ház makacs kis vöröshajuja — költőnk akarata és kedve ellenére — tőle és Kazinczyéktól, mindkét csoporttól egyszerre — elragadja a vezéri szerepet.

Kisfaludy Sándor életének eseményekben, sőt eszmékben is nagyon gazdag, de költői termés szempontjából az előbbinél kevésbé jelentős korszaka ez; mint ahogyan művészi alkotások szempontjából líra és epika terén mindvégig egyformán lejtőn lankásodik a pályája. De a Dunántúl irodalmi hegemoniájának, Kisfaludy vezéri szerepének ez a legkiforrottabb periodusa.

A nemesi fölkelés jelentőségét és szellemét leginkább ő érthette meg, családi hagyományinál fogva és mert légkörében benne élt. A legtehetségesebb dunántúliakat nem buzdította dalra az insurrectio. Batsányi, a híres Maret-féle kiáltvány for-

ditásával és a Hungarus ad Hungaros szerzőségével gyanusítva, Münchenen át Párisnak veszi útját. Virág Benedek Horváth Istvánnal együtt abban reménykedik, hogy Napoleon legyőzi Ausztriát és megszabadítja hazánkat a német átoktól. Berzsenyi is, a felkölt nemesség lelkes ünnepelője, ilyenformán vélekedhetett, de ha nem él is benne ez a láng, a nyersebb és mindinkább a horatiusi aures mediocritas felé hajló köznemes nem is élte át azt a rajongó, magasztos érzést, mely az események forgatagában Kisfaludyt eltöltötte; Verseghy — nem dunántúli ugyan, de idehuz — csak burkoltan segít a véres kard hordozásában, amint hogy — Császár megállapítása szerint — az insurrectio költészetét mindvégig csak Kisfaludy hatása lengi át. A *Lóra nemes-t* Császár épen Kisfaludynak tulajdonítja is. A *Lárma* címűről is Kisfaludy regéinek józan világosságát — dunántúli vonást — olvas le. *Tul a Dunai Mars-ot* és *Dunameléli Mars-ot* ír a derék szántódi geométer, Pálóczi Horváth Adám. Mindez csak utánrezgése a *Hazafiui Szózatnak*.

Kisfaludy lelkében a Regék bajnoki hőseinek utódait éltek újra, az insurrectio vitézeiben a Dunántúl magyarjait látta föltámadni. Láttukra kevély dac éledt benne, a vezetőség hitvány intrikái élete végéig fulánkok maradtak lelkében. Sokat, nagyot akart a lóra ült nemességtől; érezte, hogy az nagyra képes is, és nem rajta mult, hogy nem cselekedhetett. Ez az érzés, mint egy nagy seb, egy szép remény durva széthántása élt benne tovább és a *Retirálj, retirálj* csufondáros hangja igaztalanságával marta e sebet. A Kossuth-hoz intézett *Nyílt levél*, a győri ütközet védelme még ennek a sebnak a sajtója volt. Szónoki szépségei költőivé avatják e levelet és az ácsi csata sebesült közvitézeinek, Melegh Jánosnak, Mlinárik Miklósnak emlékezete tanítja meg a Dunántúl poétáját, hogy „*egy nemzetnek becsületét semmi tekintetnek feláldozni nem szabad — még a politikának sem*“.

Néki az insurrectio emléke a nemzet, a nemesség becsületét jelentette; a nyelv kérdése ellenben „a nemzeti lélek ősi jellemét“. Az insurrectio a Dunántúl harca volt. Ötveny, Győr, Ács, fel Komáromig, el Sümegig, a Kisfaludy szűkebb hazája, volt a szintér, Tétet megrabolta az ellenség, amelyik tiz évvel elébb a milánói várban zalai mivoltát először gyujtotta lángra benne. De a nagy politikai háttér, az országszerte egyforma izgalom az eseményektől mégis elvonta a sajátosan dunántúli színeket. A nyelvért vívott harc egészen a Dunántúl jellemkérdése

volt. Ezt a Kazinczy iránt régóta gyűlölettel eltelt Batsányi, aki Himfy szerelmei első részének egy példányába irt levelében félreérthetetlenül Kazinczyt nevezi „vakmerő, szeles és izetlen Uj-jító”-nak, épen úgy érezte, mint a tétí triász — ahogy Takáts Sándor Kisfaludy körét nevezi, — vagy Verseghy és Kulcsár István is. A nyelv géniuszát, tisztaságát féltik Teleki Lászlóval együtt Kazinczytól és még Kis János sem barátja a szaporán alkotott új szóknak.

E küzdelmekben a dunántúliaknak volt nyílt vezére, hol távolabbról buzdító jóakarója Kisfaludy Sándor és a harc heve közte és egykori mestere között a legtüzesebb. Ha költészetének dunántúli elemeit és jellemvonásait keressük, látszólag alig kellene szólnunk e csatákról. De költői nyelvének és a költészetében élő dunántúli jellemnek egészéhez hozzátartoznak ezek a mozzanatok is: költészetében a nyelv *mult és jövő, hagyomány és hivatás, jellem*.

Nem lehet részletesebben kifejtenünk, mennyire dunántúli a Kisfaludy nyelve. A sümegi nyelvjárásnak régóta készülő, rég-várt szótára akaratlanul is tiszta és biztos képét fogja adni e nyelvnek és fölösleges munkát végeznénk — a sümegi tájszótár nélkül jórészt hiábavalót is — ha most provinciálizmusait itt csoportba kötnénk. Konzervatív jelleme, világnézete és eszmeköre a a hagyományok legerősebbikében erőt látott. Objektivitásához tartozott, hogy Batsányihoz fűződő benső barátsága nem tette őt Kazinczy ellenségévé: közvetlenül az insurrectio előtt még meleg tisztelettel emlékezik róla és a Regéket finoman mellőző sorok Kazinczy levelében nem sértik költői hiúságát. Személyi mozzanatul gavallér érzése csak akkor lázadozik, mikor Kazinczy Verseghyt személyében is csunyán bántja. A *Mondolatot* roszszalja, de nyelvünket, a Dunántúl nyelvét minden erejével megvédi, mikor a széphalmi finnyáskodni induló vezér idegenesség árjával önti el.

A józan nyugalom — e dunántúli vonás — még harcaiban sem hagyja cserben. Takáts Józsefről, legjobb barátjáról azt jegyezték föl ismerősei, hogy soha senkire sem tudott haragudni. A kétezer holdak nyájas szivü ura volt Himfynek legőszintébb ösztökélője költészetében is, e harcokban is. Kazinczy is úgy tudja, hogy „ők oly barátok, hogy a' mit egyik tud, a' másik is tudja”. Kisfaludynak Ruszekhoz irt három levele is e józan nyugalom emlékei. Az egész dunántúli csoportot ez jellemzi — és

épen ez benne dunántúli. Lángoló hév lobog bennük a nyelv védelméért, de becsületes higgadtság az ellenfél megítélésében. Tudtak hallgatni, sőt tudtak beleegyezni is. A *kellem, magány, csend, gúny, düh, szomj, láz* gyémántoknak tetszenek Kisfaludy előtt is, pedig új szók. A tájszók általánosítása lelkéből fakadó újítás. Nem is Kisfaludy győzött szócsatáival; Kazinczy kezdte elveszíteni a csatát Himfy-bírálataival, barátainak a *Mondolatra* írott *Feleletével*, epigrammaival. A Dunántúl egyre jobban összeforrt, Kazinczy kezdte érezni, hogy méltánytalan volt Kisfaludyval és kereste a békülést. Az yntisták és jottisták heves küzdelmeibe békehangok vegyülnek: de csak a gyengébb Kazinczyék felől. Verseghy tudományos szempontjai talán háttérbe szorultak. Kisfaludy *hazafias* álláspontja rendületlen volt és épen azért nem könnyen engedett a hívó szónak. Ellenkezőleg: most lépett ki a porondra és foglalta össze kifogásait a nyelvújítással szemben. Kazinczynak Ruszekhez írt és békülést kereső levele néki leszámolásra hívó kürt. A *Mondolat* körül folyt gyanusítások, áskálódások, a népszerűségét irtó epigrammák fájtak. De legjobban a magyar nyelv fáj neki, amelyért dolgozott, él és lobog. A nyilt téren, szemtől-szembe vívott harcok tetőpontja a *Recensió*. Igaz, hogy Füredi Vida név alatt írta. De ha a név mögött Takátsot sejtették is: Takáts és Kisfaludy Kazinczy szemében egy volt; ha Verseghy szellemében szólt is: Verseghy és Kisfaludy nyelvészeti álláspontja is egy volt, és 1805 óta, mikor Zala megye rendjei nevében voltaképpen Takáts és Kisfaludy fordulnak a nyelv védelméért Verseghyhez — mindegy, hogy kit sejtének a név mögött, A Dunántúl felfogása és szelleme van mögötte és a költői nyelvben ennek mindég Kisfaludy a leghivatottabb képviselője. Ruszek, Pápay és Horváth Endre csak tudós segítségek.

Álláspontja eredetileg is mérsékelt. A nemzeti génusz védelme nem maradiság, a konzervativizmus nála nem konok csökkönyösség. A Dunántúl nem formák merev öre, hanem a szellem, a hagyományok szépségeinek istápolója. Kisfaludy elvei is ilyenek és épen azért igazak is. Ruszekhez írt leveleiből is az érzik ki, hogy: 1. *A neológia nem bűn a szemében, csak akkor, ha a nyelv természetével ellenkezik.* 2. *Purismusra csak akkor van szükség, ha az idegenességek teuto- és más magyarságokon keresztül, „semmi magyarságra“ vezetnek.* 3. *Nem barátja az elpuhult, asszonyos affektáltságoknak.* 4. *A pártoskodó egyeduralom, újító kórságok túlzásaival kárt okoz a hazának.* A mér-

sékeltebb álláspont mérsékletet várt a másik féltől is. Már Viszota Gyula megállapította, hogy ezekben a pontokban Horváth Endre, Sághy Ferenc véleménye is szól, Takáts József nézete is benne van: a Dunántúlnak közös felfogása ez, azt képviseli tehát Kisfaludy Sándor, aki az *y* és *j* harcában *viszont* Verseggyvel hirdeti a nyelvszokás és voltaképpen a fonetika erejét.

Mindez — Viszota szerint is — jó nyelvérzéküket bizonyította, és tegyük hozzá, hogy ez a nyelvérzék *dunántúli* volt. Az újítástól nem féltették nyelvünket; okkal-móddal maguk is újítottak; de őrizték a nyelv szellemét és irtóztak az idegenmajmolástól. Az idegenben tisztelték az idegent, de a magyart tőle másnak ösmerték és akarták ezután is tudni. A nyelvi hagyományokban a magyarság ősi férfias erejét védtek az elpuhult, idegenes és természetellenes neológus túlzásokkal szemben. Hogy a magyar nyelv zománcosan erőteljes maradt Vörösmarty korán túl, sőt Vörösmartynál is, abban talán Kisfaludy Sándor dunántúli magyarságu költői nyelvének és az érte vívott harcoknak is van részük. Kazinczy törekvései Kisfaludyék gátja nélkül még merészebb túlzásokkal árasztják el nyelvünket és a „nimpfecskék” lágyága, amely hellyel-közzel még az erős magyarságu Kölcsey-nél is érzik, finomabb idegenes hálót sző nyelvünkre selymes hízkelkedésekkel.

Kisfaludy védő szereplése Keszthely és a Helikoni ünnepek idején állt tetőpontján. Ezért is — és így értettem, mikor erre már céloztam — a helikoni ünnepek a Dunántúl összetartozásának képei. A magyar vezényszóért, magyar tisztékért, magyar ezredekért lelkesedő Festetich találkozik ott a magyar nyelvért élő, a nemzeti géniuszt védő Kisfaludy Sándorral. A lelkes hazafiság, mely az ünnepek hangulatát áthatja, a kettejük érzelmeinek találkozása. Mindketten tisztelik az 1809. előtti Kazinczyt — és mindketten gyűlölik „németizmusait”. Kisfaludynak a grófhoz irt ódája mondja:

...Keszthelyen áldomás
Az a' Magyarinak, láttyuk, a' mi
Többnyire átka, veszélye másutt.

Az ünnepek leírása nem e tanulmány feladata. A Dunántúl ünnepén Kisfaludy a vezér; az ünnepek sorával összefüggő bajvívása Kazinczyval; az ünnepeltetés erőt ad hivatásérzetének. Insurrectió, nyelvészeti harcok, és helikoni ünnepek mögött a gazdaság gondjai és a társasélet szórakozásai rejlenek; ez a kor-

szak a helikoni ünnepekig mennyiség dolgában költészetében a legjelentéktelenebb. Az insurrectió krónikájának gondjai, védőírásának sorsa foglalja el — s ezenkívül a *Bánk* tervén kívül csak egy műve lelkesíti — ez az egy maradt ránk — a *Hunyady János*. Ennek készít elő hangulatot leveleiben is. Ezt félti — és nem ok nélkül — Kazinczyéktól. Hazafiasságának egész lobogó tüze, a multak nagy szeretete van benne, előre is fáj, hogy bántják.

A helikoni első ünnepségek egészen a dunántúliaké. 1819. február 16-án ültetik az első berkenyét Kazinczy tiszteletére. Ugyanebben az időben — mintha a Füredi Vida álnévvel megjelent értekezésben befejezte volna a hevesebb harcokat — Kisfaludy, a költő — és pedig ezuttal a drámaköltő — ismét előtérbe lép. Hét drámája keletkezésének pontos idejét nem tudjuk. Régebbi költői műveivel a *Bánk* köti össze őket s a *Bánk* fejezi be sorukat. Kétségtelenek ezek az évszámok:

..... 1800. *Kesergő Szerelem*.

1800—1802. *Boldog Szerelem*.

1803. (I. fent)—1807. (a diétára) *Regék*.

1808. *A Bánk első terve*.

1814. *Hunyady*.

1816—20. 5 drámája.

1821. *Bánk*.

A legtöbb szeretettel a Hunyadyt írta; legjobban a vigjátékokban találta meg önmagát.

A Hunyady írása és sorsa évtizedeken át kísért leveleiben. Sokat foglalkozott vele. Megírta prózában és jambusokban. Érezte drámairói gyengéit, de tudta, hogy hazafias célja és lelkesedése menti azokat. „A' magyar színjátszó Társaságnak”, mely „Teátrumi darabok” nélkül szükölködött, akart szolgálatot tenni — már az insurrectio előtt, 1808-ban — s a középkori regéket írva, a legkeresztényibb lovag és legmagyarabb hős képe nem hagyta nyugodni. Valóban a *Regék* hazafisága hatja át e drámát is, csak hogy magasztosabb lelkesedéssel. Feldolgozásában még alexandrinus formára is gondol; a francia drámák járhattak eszébe, de önkéntelenül is eszünkbe juttatja vele a téma epikus jellemét. A hős ármánykodások közepette a legnagyobb veszedelemtől menti meg pusztuló hazáját. Még elnagyoltak a jellemek — legérdekesebb közöttük Ágnesé — de pompás a diktáció,

amely drámában (néha) szinte fárasztóvá válik. Politikai vonatkozások — Dugonits, Szentjóni hagyatéka — mutatják, mennyire benneélt tárgyában a költő. „Felejtjük el viszontag, a' mi történt — szavalja benne Gara nádor (3. felv.) — kívántuk mi is királyunk' és Hazánk' javát előmozdítani“. „Minden ember más, külön szempontból lát és ítél mindent, kivált az ország' ügyére, kormányára nézve“. — „Sok jót, sok áldást hinthet egy kegyes király a' Földre — csak tudgyon és akarjon“ mondja Ágnes. (2. felv.) Ugyancsak Ágnes monológja a magyarról (IV. felv.) s utóbb párbeszéde Mátyással

Szép látni a' szabad Magyarot
Szabad, kies Hazája Földgyén. Örvendgy!
Te is Magyar vagy —

a *Hazafiui Szózat* visszhangjaként rezeg. Hunyady szavai is (4. felv.) aktuálisak:

Én még huszezer Vitézt, s ha
Lehet Nemest kívánok: a Nemes nyer
Legtöbbet, és ő veszthet el most mindent.

Az insurrectióra céloz a 4. felvonásban Kapisztrán és Hunyady párbeszéde is. Az insurrectió ellenzőit ostromozzák Bátor szavai (5. felv.):

Vannak
Magyarok, 's pedig Nagyok, kik egy-egy rut, eves
Kelevény szerint dullyák, emésztik
Mérgekkel ezt a nemzeti
Testet? kiket, ha rajtam állna,
Éltekkkel és nevekkkel egygyütt
Kitörlenék én a magyar föld színéről.

A király szavai:

Egy nemzet', Ország rendelése,
Törvénye nem gyermek lebelgés:
Egyképp' köt az Királyt, Nemest, Parasztot.

És mintha Szentjóni módjára Bécsnek szólana Hunyady:

Ha a magyar Király kezét fog,
És eggyet ért mindenben a' Nemzettel
Akkor — rettenet
Lehet hatalma!

Az egykoru események szólnak e sorokban: a dunántúli mozgalmak hatása, véleménye és szókimondása ez. Hunyady

nagy beszéde a IV. felvonásban Mohammedről bizonyosan Napoleonra céloz: „Jön eltapodni a' magyart; 's a rendre felindult trónusoknak vérrel borított omladékin Magát egész Világ Urává tenni” — „Európa szívében szeretne minden Király felett uralkodó egy Császárja lenni a' Világnak”. Az így beleszótt politika közepette is, a lassan mozgó cselekményből megkapóan szól, mintha Kisfaludy jelmondatát olvasnánk. (5. felv.):

Egész

Életedben ember légy, 's szeresd Hazádat!

A haza sorsát felzaklató események középpontjába állította szerette hőseit, álmai lovagját. Az ő nagy hazaszeretete a dunántúli küzdelmes idők lelkéül szólal meg a darabban, és talán, az sem túlzás, ha Hunyady és a király, illetőleg Czillei között a háttérben lefolyó harcot is József nádor és János kir. herceg meg tanácsadói viadalának nézzük. Egy darab dunántúli történelem van a darabban az insurrectio korából és ezért is nőtt ennyire költőjének, az insurrectio rajongó krónikásának lelkéhez. Ez a föltevés, hogy a *Hunyady* insurrectiós dráma, kezdetben újnak és magam előtt is merésznek, a tétel vonzotta erőltetésnek látszott. Azonban kezembe került Kisfaludynak egy, a kutatók figyelmét elkerült levele. József nádornak küldi meg vele a *Hunyady* első nyomtatott példányát és fölhívta rá a nádor figyelmét: bizonyára reá fog ismerni, hogy

Mohamed = Napoleon

Hunyady = József nádor

Czillei = János főherceg.

Igy igazolta hipotézisemet maga Kisfaludy Sándor.

A szín *Hunyadiban* Shakspeare módjára változik. (Forrásainak felhasználását is a világ legnagyobb dramatikusanak példájával menti, aki „a' legszegényebb krónikákból is egész Dialógusokat vehetett Darabjába”. És a színekbe egy pár dunántúli konkrétbb vonatkozás is belejátszik. Gara Mária is, mint Manci a *Tátikában*, Veszprémbe készül apácának: „Inkább megyek Veszprimbe Apáca lenni 's eltemetni életemet” mondja a 3. felvonásban. A törököt ismételten dunántúli képekkel festi. Anynyian vannak, hogy

Ha a' Török fa volna, hát Bakonynak

Lehetne nézni táborát

és kezet fogva a világot abroncsként vehetnék körül.

Kivált ha ez Somló arany
Levét eresztő drága hordó volna.

A király elhagyja Budát

's a' Vértesi
Bakonyba' tartandó Vadászat' színe
Alatt elillant Bécsbe udvarával.

A somlai nedű és Bakony fái a legjellemzőbb dunántúli vonatkozások, és éppen Kisfaludynál.

Nincs okunk föltenni, hogy *Az emberszivnek örvényei* a Dunántúl játszik. Nagy Lajos korában vagyunk, magyar földön, magyar gazdánál. A dráma felépítésében már van haladás. A zarándokban Shakspere Jagoja és a *Regék*, épen a *Tátika* motívumai találkoznak. De miként Nagy Lajos korához is csak annyi közülük van az eseményeknek, hogy megmagyarázzák a nagyon is primitív, mert naivan átlátszó expositiot, úgy a Dunántúlhoz is csak valószínű szálak fűzik az egészet. A fergeteg rajza, a fonók meséinek emlegetése, a babonák, huhogó bagoly képe, karácsonyéji kereszthez járás és az álzarándokok mind a *Tátika*-vól valók; a cselekvény borzalmái is arra emlékeztetnek. Ehhez járul néhány élményi, vagy inkább személyes elem. Talán még Medina Mária, vagy a provencei széplélek és Szegedy Róza között habozó kétsége elevenedik meg e sorokban:

Sokáig meg nem áll
Különböző Nyelv, és Szokás között
A' szivkötés —

A Dunántúl mindenek-fölött vendégszerető házigazdájának képét adja többször is, mikor a hozzá belopódzott zarándokról van szó:

En Házi Gazda és Magyar vagyok.
Itt honn vagyon ki engemet
És házamat meglátogatni jön. (1. felv.)
Ne mondgya otthonn azt, hogy egy magyar Nemes
Házában — néki enni inni untig nem vala,
És szívesen nem láttatott. (3. felv.)
Egy kutyát kiverni is
Embertelenség volna, nem hogy egy
Embert, ki számot tarthat egy magyar, nemes
Gazdának oltalmára és jóvolttira. (4. felv.)

Az első idézet akár a sümegi udvarházon állhatott volna, annyira tükrözi szerzőjének lelkét, mely „mind, a' mi szép, jó és

dicső, mind a' mi édes kellemes, — a Hazát és Nemzetet" magában foglalja. És talán a Szegedy Rózáról gondoltak vannak megőrkítve abban, amit a magyar nemes leányról ismételtén mond:

Magyar nemes Leány vagyok,
 Ki a' Becsületnek, 's Hazám' Törvényinek
 És annak, a' mi illik, a' Jó 's Nemes,
 Mindég fejet hajt. (2. felv.)

S még szebben

Mert én magyar Leány vagyok,
 Istent 's az ő törvényeit hiszem,
 Erkölcsöt és becsületet hiszek —
 Szemérmemet tövisek őrizik.

Az ifjúságában kiforrott eszmény képe a dunántúli udvarházak légkörében. Mind inkább csak személyes elem, és dunántúli, mert a költő jellemzően az. Leginkább mégis a fergegben álló udvarház és élete, gazdája és cselédje környezeti elem; sajnos, az elevenebb társadalomból ebben is alig van valami; a jellemek vonásai dunántúliak, — az emberek és méginkább az események még a regékből valók.

A *Kún László* ajánlása Zala vármegyének szól — Kisfaludy újra itthon von. A „pompás Badacsony, marhás, vadás Bakony, halas Balaton” vidékén, „Zrinyi földjén, hol a multban Viola éneklője kiáltotta, hogy „Ne bánts d Hazám' 's Nemzete-met! Ne bánts d Felkent Fejdelmemet!” — a jelenben Festetich György élt, „kiben az Ész minden színü fákláját meggyújtá, hogy világával dicsőitse Hazáját.”

Lelkes Zala! mindenkor hiv
 A' Királyhoz, Hazához
 Ősi nyelvhez és törvényhez,
 'S Árpád alkotványához.

Itt ragadta a vidék költőnket is a képzelet szárnyain a költészet országába nyelvünk harsány hangján — ez a vidék:

Ti, Balaton környékének
 Szép természetjátéki! —
 Ti tündéres Badacsonynak
 Kény 's kedvtöltő emléki!
 Ti lelkesebb ősök lakta
 Százados Váromlékok! —
 Te, Bakonynak rengetege,
 Borzasztó vad árnyékok! —

Itt, — mondja a kéziratban maradt strófa, — ahova véres harcok haláli közt vágyódott, ahol „bölcsője, eledele, emberfészke és tüzhelye“ van és ahol sirhalma lesz, érzi otthon magát. A zalai bevezetés azonban minden környezeti eleme a darabnak, mely Turóczi és Palma munkáiból eredt és egységes cselekvény hijján az előbbi kettőnél is gyengébb. Hőse V. László mása, a *Hunyadi királyáé*; alapjában jó, cselekedeteiben gyenge. Körötte Tiborcra emlékeztető jobbagyok, Sipos és Endre (a 3. felv. elején), Hunyadi főurai és érseke, és benne alig néhány dunántúli vonatkozás: Albert herceg már elrabolta (1. felv.) Pozsony, Sopron, Mosony és Vas vármegyéket (rablás volt akkor is a „Vierburgenland“), a veszprémi püspök szerepel másutt (2. felv.) és Micbán utódairól is szó van. (1. felv.) költőnk ősei közül pedig Trencsényi Csák Mátét két ízben is emlegetik: ennyi az egész. Hogy a „lászlókirályszekere“ forrásaiban is megvan — kétszer is leírja a drámában — az nem jelenti azt, hogy talán neki magának is nem emléke, nem dunántúli hagyomány megörökítése.

Nehezebb dió az a drámába illesztett kis dráma, mely Zongor és László deák között a 3. felvonásban játszódik le. Lehetetlen észre nem venni, hogy ebben a kis kerek drámában (5. jelenet) sok rokonvonás van Kisfaludy Károly *Hűség próbájá*-ból. A *Hűség próbája* 1828-ban, a Kún László 1826-ban jelent meg, ámde 1816—20 között készült, s a jelenet a prózai feldolgozásban is benne van. László deák szerepe valóságos interpolatio s a dráma hőisével alig függ össze. E sorokban nem lehet alkalmunk az összefüggést keresnünk és amiért mégis említjük, az a vonás, hogy mindkettő dunántúli hagyomány is lehet. Közös gyermekkori emlék. A *János kulacs*a — Károly darabját tudvalevőleg evvel a címmel adták — ott is játszik a Dunántúl, egy bakonyszéli faluban. A Sándor epizódjában nincs ilyen konkrét elem.

A történeti drámák sorrendben utolsója, amelynek terve költőnket először foglalkoztatta, a *Bánk*. Bitzó Sári felfogásában, hogy első kidolgozása a Hunyadyt megelőzte, nem osztjuk; de igen abban, hogy Kisfaludy nem ösmerte Katona darabját. A dráma különben az előbbiektől abban is különbözik, hogy prózában készült, itt először hagyta el Kisfaludy a jambusos formát. Tegyük hozzá, hogy ha a dikciós *Hunyady* és a mélyebb problémával birkózó *Emberszivnek örvényei* után a *Kun*

Lászlóban több a poézis, — a Bánk *cselekvény* dolgában a történeti drámák legjobbika. A bolondban van egy (igen kis) shaksperei reminiscentia. Az esemény maga pedig drámaibb, mint az első és a harmadiké, a problémához természetszerűen közelebb férkőzik a költő, mint Maróthyéhoz. Lóra örültsége jól van festve s nem a Katona, de a Kisfaludy mértékével mérve, a *cselekvény* gyorsan perdül. Az egész azonban még Kisfaludy módjára sincs eléggé kidolgozva, megfésülve.

A *Kún Lászlóval* közös vonása az, amely minket érdekel: az egésznek *nincs* dunántúli jelleme. Megint csak egy-két odavetett hely az, mely számba vehető: az Ugryn püspök neve, az első felvonás kis részletének talán az insurrectióra célzó egy kis személyi vonatkozása:

Lóra: Tisztod . . . nagy tolvajja szerelmünknek.

Bánk: ne hidd: a' mit egygyütt létünkéből ellop, azzal az én szívemet legalább, csordultig tölti. Ketté van osztva szívem: egyik felét te birod . . . másik felét a' Haza és a' Nemzet.

Dunántúli a Héderváriak ismételt emlegetése és nem lehetetlen, hogy azok birtokfoglalása családi hagyományokból idézett mozzanat. És hogy Béla, a kisebbik király „Már néhány nap óta vadászni jár a' Bakonyba” — valóságos közhely Kisfaludynál.

A két utóbbi dráma tehát alig tartozik ide. A *Kendy* c. dráma meg éppen Erdélybe visz. A történeti színművek közül csak az *Embersziv örvényeinek* van néhány dunántúli vonása — és a *Hunyadynak* van annál több köze szerzője élményeihez és az insurrectióhoz. Mélyebben gyökereznek mind a Dunántúl életében, mind az insurrectióban magában, költőnk vigjátékai.

4.

A *Hunyady János* insurrectiós és napoleoni célzásaival, *Az emberszivnek örvényei* a téli viharban álló dunántúli ház népével és a faji vegyes házasság problémájával vezet el a vigjátékokhoz. A történelmi tárgyú szomorujátékokban ezenkívül csak jelentéktelen részletekben jelenik meg a Dunántúl. A multból vették tárgyukat és bár paradoxnak látszik, mégis úgy van: a hagyományokon nőtt és azoknak élő Kisfaludy Sándornak irodalmi szempontból igen kevés a történelmi érzéke. A mult, a romantizmus szellemében, képzelt. Igazi korfestéshez nem ért. (Mentésére állapítsuk meg, hogy külső korfestés voltaképpen még

Katona *Bánk bán*-jában is kevés van.) Hazafiságból irt. Csodálatosan nagy honszeretete annyira áthatja, hogy drámai bonyodalmak alapjának is nemcsak természetesen, hanem egyéniségéből fakadólag szükségszerűen kínálkozik neki a faji probléma. Az *emberszivnek örvényei*, a költő érzésvilágából tekintve, a legtökéletesebb műve, mert a legmagasztosabb érzelmek: a szerelem és a hazaszeretet birkóznak benne.

Ez a mozzanat vezet el első vigjátékához, *A' lelkes magyar leányhoz*.

A multból a jelenbe tér és az a jelen reá nézve kettőt jelent: az élmények feldolgozását és a Dunántúl életét.

A terrénum nem volt neki új. A *Himfy szerelmeinek* mindkét része és a *Két szerető szivnek története* ezekből az elemekből szövődött és van belőlük a Regékben is. De a megírás mikéntjét csak a lírikus oldotta meg. A *Két szerető szivnek történetében* a Dunántúl társadalmi életének rajzához csak a nyers anyag van meg: a hősnő lelki élete, története nem helyeződik el benne, még kevésbé forr össze vele. Most megtalálja ezt a szükséges, hiányzó mozzanatot is és azt hiszem, nem tévedek, ha Császár kutatásainál egy lépéssel tovább megyek, és azt mondom, hogy a vigjátékírónak a *mikéntet* egészben öccse, Kisfaludy Károly mutatta meg. Sándorban megvan minden kellék Károly nélkül is, hogy azzá legyen, aminek vigjátékaiban (nevezük így őket) megösmérjük. Minden motívum egyéni, és szorosan összefügg előbbi munkáival. Elég *Az emberszivnek örvényeiből* a *Tátika* mozzanataira utalnunk. Csak a megjelenítéshez nem értett és ebben öccse a be nem vallott mestere. *Valaki* volt. Ezt eléggé bizonyítja a szakadék, mely szomorú- és vigjátékai között tátong. Amazokban sok érzés, páthosz, díkció van, de még mozgalmasság sincs. Emezekben élet van, ha a cselekvény kevés is. Epizódjaikban fürgesség van, embereik tipusosak, milieujük eleven. És az a *valaki*, aki ezt a szakadékot áthidalja, Károly volt, *mert nem lehetett más*.

Sándor is, mint öccse, lelkes rajongója a theátrumnak. Bécsben szorgalmasan látogatta, a Dunántúl el nem szalasztotta, ha hozzá juthatott. De Bécsben Schiller, Körner csak nála dagályossá lett szónoklatokhoz szoktatták, technika pedig a nálunk divott darabokban nem volt. *Igazházitól Mátyás királyig* és a lovagdrámáig nincs példája költőnknek, ahonnan tanulhatott volna. Károly mutatta meg neki, hogyan kell. És ez a *hogyan*

írói egyéniségén nem változtatott azért semmit. Sőt most lett igazában a Dunántúl megörökítője. Most is lírikus: sok-sok élményi elemből alakulnak darabjai, a *Magyar nemesházi rajzolatok*.

Kettő van. *A lelkes magyar leány* és a *Dárday-ház*. Mindkettő dunántúli kép, mindkettőben élményi és személyes elemek.

A lelkes magyar leány még az insurrectió emlékeivel van tele. Költőnk maga is látta a képeket, amiket fest. Zalában, Sümegen, s utóbb Győrött vele és körülötte játszódtak le a java-részben tőle is szitott mozgalmak, a nagy felfordulás, amit a Dunántúl életében az insurgensek bevonulása okozott. Lelkéből lelkezett kép volt az. A maga forró hazaszeretetének szemszögéből bírálhatta az embereket, a bevonulók típusait. Láthatta a főszolgabíró, aki négy gyermekét ott akarja hagyni, hogy maga is lóra ülhessen, a nobile otiumot élő gazdag öreg nemest, aki egész sereget megvendégel és „vitézi telkeket” ajánl a kitüntetésre érdemeseknek, az öreg nyugalmazott generálist, aki az ujdonsült katonaság kiképzését vállalja, lelkes honleányokat, — az anyák különösképpen hiányzanak Kisfaludy drámáiból — a bőbeszédű nénéket — és a bujkáló típusokat, a Karvayakat, akik gyávaságukat hamis és meggyőződés nélkül való elvekkkel lep-lezik.

Ez a kép, a dunántúli háztájak képe a darab legfőbb jelessége. A hangulat rajza, legalább is költőnk szemszögéből nézve, hű és dunántúli. Valószínű is, hogy maga a rajzolat ezért is — és az alapgondolatért — jött létre. Cselekményeiért aligha, mert cselekménye nincs is.

Az alapgondolat Kisfaludy életeszméje, a „mindent a házáért” gondolatnak variánsa. Nagyon szerethetünk valakit, de ha az a hazát nem tudja úgy szeretni, mint mi, mint a költő, akkor lefoszlik róla az eszményi máz és összezsugorodik benne a férfit, akit Liza szeretett. Végső boncolgatással *Az emberszivnek örvényeihez* jutunk el itt is, a fajszeretet problémájához és általa a nemesség hazát fenntartó rendeltetéséhez.

De nemcsak az alapgondolat Kisfaludy egyéniségéé. Élményi és dunántúli benne néhány jelentősebb részlet is. Bitzó Sárrival szemben mi is a Császár véleményén vagyunk: Orday és Liza valóban sokszor Himfy és Liza, és különösen Liza legalább is olyan, amilyennek Himfy látta őt. Szegedy Róza csak olyan lehetett, mint Bodonyi Liza, mert különben nem lehetett volna a

Himfy eszményképe. — Olyan, amilyen a Dunántúl művelt nemes leányai: a falusi udvarházakban, de könyvek mellett nőtt leányok, akik néha theátrumot is láttak, érdeklődtek minden nemes és szép iránt; az anyjuk „keresett abban módot, hogy a háznál mindent megtanulhassanak, a' mi egy jobb házból való nemes leányhoz illik“. És olyanok, akik a *Himfy szerelmei* mellett nőnek fel. — Ordayt illetően még célzás is van rá, hogy az költőnk. Nemcsak azért, mert a 4. felvonásban Bodonyival folyó párbeszédében szájába adja véleményét a költők hazafias hivatásáról (elvégre minden szereplője a költő pro vagy contra nézetét mondja el) hanem, mert még családi mozzanatokra is céloz: „Régi, nevezetes nemzetség is az Ordayaké! Hajdan igen tehetős volt. Eggyik nagy Anyám Orday Asszony is volt. Én még most is bírok egy kis Orday-jószágot, melly Annak osztályrészebe jutott.“ Ime a Szegedy-Kisfaludy rokonság emlegetése.

A darab jellemei is mind dunántúliak. A nemesi ház környezetében ott élnek a lelkes hazafiak, mind elégedett tulajdonai, ha nem is élesen rajzolt típusok, mind rokonszenvesek. Egyesek a gondolkodásuk, szókimondó a természetük, könnyen hevülnek — de mindig a hazáért — és cselekszenek is. Bodonyi és Megyery Bálint a legtöbb szeretettel és leghivebben rajzolt alakok; de a biedermeyses korba illik Liza is. A darabnak gyengéje a jellemeknek ez az egyhangúsága, melyből kiüt a Karvay rajza. De a dunántúli képnek ereje. A Dunántúl hivatásának magyarázata, hogy mind ilyenek voltak, ilyeneknek látta őket Kisfaludy.

Külön említünk meg még egy dunántúli vonást benne: a józanságot. Bodonyi és az öreg Kisfaludy Mihály (emlékezzünk Károly házassági tervéről), de maga költőnk is az: józan. A kérő magyar legyen, nemes legyen és gazdag legyen, Orday is azért jó, mert régi magyar nemesi család sarjadéka, és költőnk nem demokrata. Bodonyi Liza nagyon gazdag, tehát nem baj, hogy Orday „kevés értékű“; de Lizából mégse legyen „eskütné“. Maga Liza is azt tartja, hogy „azért ennél tovább ne is maradjon Eskütye a' Vármegyének.“

A jól rajzolt öregek körül a statisztáló fiatalok adják a lelkes hangulat kiegészítését. Nótáik még nem dunántúli népdalok, nem is igazi insurrectiós énekek. De a vidám kedvük dunántúli, és színes egy kép, mikor a „Nemes Atyafiak“ a tekintetes ur Uri Házánál „mind tisztességes, de falusi öltözetben“ besora-

koznak: a nép megjelenik Kisfaludy Sándornál is a szinpadon.

Költőnk ez első *nemesházi rajzolatában* van meg először a céltudatosság, megmutatni a dunántúli udvarházat, ha nem minden részletében olyannak is, amilyen volt, de olyannak, amilyennek a költő akarta látni. Mintha csak Károllyal együtt s egy időben, de az öccs ujjmutatása szerint ébrednének rá munkájukra: nem kell a múltba menniük lelkesen pattogó szólamokért, csak be kell mutatni gyermekkori közös környezetük életét, úgy, amint látták. Van abban hazafiság és hazaszeretet elég. Csakhogy Károly a cselekményt is mindig megtalálta ebben az életben; jellemeket ő sem rajzolt sokkal jobbakat, mint a bátyja, de az *élet bonyodalma*it hányt-vetett *élete forgásában* s a *pesti társaságban* jobban ismerte, mint a pipázgató, nyugalmas életű dunántúli nemes, és vidámabb helyzeteket tudott meglátni bennük. A másik főkülönbség vigjátékaik kiindulásában az, hogy Károly mindig jobban el tudott vonatkozni magától és élményeitől. Sándor inkább önmagában élt; élményei, érzései és reflexiói élnek még a vigjátékaiban is. Azért kevésbé jelentős költő, jelentéktelen drámaíró — de azért inkább dunántúli, mint az öccse.

A Dárday-ház is, legsikerültebb drámai alkotása, életéből való emlékhöz fűződik. A kutatás még nem mutatott rá az igazi magvára, a foganás tényezőjére. Pedig ott van az, személyes mozzanatok során, a *Két szerető sziv történetében*. 1799. április 30-án, Boodmanból írja Imre Lizának: „Vagyon azonkívül itt egy barátom is, *Lamarine kapitány*, jó, becsületes, derék ifju, tüzes Francia, legkedvesebb pajtásom, a' ki, ha valami bajom történne, Magát legottan tudósítani fogná“. A levelekhez közölt névjegyzék szerint Lamarine = Lamarine. Tehát élő valaki. Egy francia aki vele küzdött a franciák ellen, jó, becsületes, derék ifju, néki barátja, legjobb pajtása; bizalmasa is: tud Lizáról, és ha költőnk elesnék, reá vár a feladat, hogy Lizával tudassa. Liza is írja: „Örvendek szivemből, hogy mégis van egy meghitt barátod, ha mégis érdemes az barátságodra. Valamennyire mégis könnyebb a' szivnek.“ A vigjáték hőse is „*Lamarine Károly, Huszár Kapitány*. Mélyen érző 's gondolkozó, nemes szivü Ifju. Érdemkeresztes vitéz; 25 esztendő.” Ifjúkori barátjának emelt vele emléket a költő — és talán egy problémáját fejtette meg vele. Egy lelkes, derék, kiváló francia. A legjobb barátja. Becsületes ember, és velünk küzd — a franciák ellen. Talán igazából is azért, mert az anyja magyar volt, talán más okból. De olyan jeles ifju, hogy

jó volna magyarnak. És mivel áldozhat szebben egy Kisfaludy Sándor a legjobb barátjának — mint hogy megteszi magyarnak, dunántúli nemes ember fiának — magával egyenrangúnak. Hogyan? ez a nemesházi rajzolat tárgya.

A *Dárday-ház*at más szálak is fűzik a *Két szerető sziv történetéhez*. Ott van Lóri és ott van Dombory, a kérő: „Azt irták nekem Ordányból, hogy Maga Domboryval jegyben volna? — Hogy a' föld ezen hirnek hallásánál engem el nem nyelt!” — „Csak annyit mondhatok, hogy a Grófi Szélről — Dombory Antalról volt benne valami.” (Az igazi nevét a névjegyzék sem mondja meg.) Ime a nem rokonszenves grófi kérő, aki mégis csak „Grófi Szel”. Csatányd prókátor is — Merxnek hívták, amíg élt — ott van a darabban, Völgyi is szerepel a regényben — az igaz, hogy Kisfaludy egyik legjobb barátjának, a Hirmondót szerkesztő Görögnek képét rejti — de magán Lamarinenon kívül talán a regény Fannyja, — Rosty lány — áll legközelebb a darab Fannyjához. „Mindenem volt ő énnékem — írja róla Liza — barátném, játszótársném, néném, sőt jó Anyámnak kora halála után tanítóném is. Valóban sokkal, igen sokkal tartozom én ezen jó léleknek.”

Igy elevenedik meg most egy csomó ifjúkori emlék a *Dárday-ház*ban. Mind dunántúli, vagy olyan, akit annak tisztel meg a költő. Maga a Dárday név sem új, nem is költött; a levelesládából került elő és megvan már a Somlóban is. (Aminthogy oda még egy szál fűzi a Dárday-házat — vékonyka szál — ott van egy ilyen derék kérő, Kálmán, egy idegenből előkerülő bácsi, akitől kitűnik, hogy régi, birtokát vesztett magyar nemes, a mester, és ott van egy léha kérő, mint itt három is.) A többi szereplő is mind a kámi, sümegi háztájékról való — a Dárday-ház a Dunántúl költőjének a Dunántúl életéről legelevenebben festett képe.

Gazdálkodó nemes emberek mind, a Kisfaludy boldog házasságának derült öregjei. Nobile otium. Pipaszó, vitnyédi, malomsoki füstje. Elégedett kényelem, sőt jólét, mint az imént Bodonyié. Az elmaradhatatlan badacsonyi, melyet csak a Regékben vált föl Somló arany nedüje, ünnepi alkalmakkor. A derék együttvénuilt szolgálja. Sok uri mozzanat. („Úra vagyok én Jobbágyaimnak, nem nyomorgatója” — mondja magáról Dárday az 1. felvonásban.) Jól iparkodó öreg gazdák, akik „mint afféle szegény szántó-vető, szép reményeket „vetnek, és nem tudgyák, mit aratnak”, de mindig újra biznak és mindég elégedettek. Kö-

rülöttük változik a világ, de ők a régiek maradnak: a törvények alkotói és tisztelői, régi jó szokások meghitt őrei. A fiatalok társasága kezd körülöttük egy új világ lenni — ezt látta és vitte magával a Dunántúlról Károly is — fényüzőbb, kényesebb. Dámák és gavallérok kezdenek változatosabb multságokhoz szokni. Kinyírbáltabb lesz a tónus, finnyásabb a forma. Az öregek e nélkül is boldogok. Nem tartják bárdolatlanoknak a csupa magyar nemes ösmerőt, ha franciául nem beszél is, becsületesen rá tudja azért írni a levélre, „minthogy régi szokás: à Monsieur Monsieur, — à Madame Madame” és tud németül annyit, hogy gabonáját a hénceknak, gyapjút a kereskedőknek eladhassa. „A’ kellne neknek, mikor csálnak” meg tudja mondani, hogy: *Spitzbube!* Egyebekben pedig, mint a régi magyarok, „jó és nyílt szívet, szíves barátságot, nyájas egygyüttes mulatást kerestek, ’s többnyire minden nemes háznál meg is találták” — ez az ő passziójuk is.

Életük e külsőségei, szokásmódjai mellett pedig mind szintiszta magyarok, erős hazafiak. E körül van mindig Kisfaludy Sándor problémája is. Nézzünk végig történelmi dráimán — és vizsgáljuk vígjátékait, „nemesházi rajzolatait” — a főkérdés mindenkiről az, hogy mennyire szereti hazáját. Minden magyar nemes — és ez erős hite a Dunántúlnak, életeszméje Kisfaudynak — tudja, hogy mit köszönhet hazájának és mivel tartozik neki: vele él és hal. A véreből van ez, és a hagyományaiban — a hagyományok a Dunántúl a legerősebbek — és éppen ez a kettő hiányzik az idegenből. Az nem tud igaz magyarrá lenni és a vére megrontja a hétvezérek utódának a vérét. Tisztán kell ezt örözni. Idejutott gondolataiban Lamarine pajtásáról és megoldása a drámában elrontja a bonyodalmat, de megmenti fajelméletét. Lamarine, az apa és a fiú, azért olyan jó magyarok, mert magyarok, dunántúli nemesek. És hogy igazán méltóak lehessenek Dárdayékra, — birtokos nemeseknek kell lenniök. (Ez a felfogás nemcsak Kisfaludy Sándoré — egészében dunántúli. Hadd utaljunk Takáts Sándorra, aki már észrevette, hogy a három jóbarát, Kisfaludy Sándor, Péteri Takáts József és Kultsár István egyszerre határozzák el, hogy megnősülnek és mindahárman, szép, nemes és gazdag leányt vesznek el.) Hasztalan mondja az öreg Lamarine Dárdaynak: „A’ Magyarat Te jobban nem szeretheted, mint én” — Dárday gazdag, nemes — és fajmagyar kérőt vár: „Magyar vagyok.

A' Leányom is Magyar; — legyen 's maradgyon Magyar; — 's Magyarnek felesége lévén, szüllyön Magyarokat. Nemzetemnek *káros korcsosodását* én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani."

A fiatalok nem így gondolkodnak; a leány inkább soha sem megy férjhez, ha nem lehet Károlyé. És Károlyé lesz, mert hisz ő is magyar nemes vér, dunántúli igaz szomszéd; a Rákóczy katonájának utóda és fia egy öreg urnak, aki már vitnyédit szí a kerti lugasában.

A kedves kép a sürgő-forgó udvarházban, a Károlytól vett három kérő, a maga típusos egyoldalúságában s egy kis Pontyirokonsággal, a bőbeszédű néne, a lelkes fiatalok (a kettős pár talán a Pártütők-ben születik Károlynál újra, kevesebb bonyodalommal) sümegvidéki kép. A grófkisasszony képe ifjúkori emlék — és itt megint a Két szerető sziv történetére, Kisfaludy egy elfelejtett szerelmére vonatkozunk. Mantzi is élő, dunántúli mág-nás kisasszony: a költő a szép Linois Comtesse „ölelgető karjainak közepette is még mindég ürességet, hijánosságot, sóvárgást, fájdalmat" érzett kebelében — és Liza is ismeri a comtesset: „vélem nevelkedett a' klastromban Dunavárott (Pozsonyban), szép, csintalan Leány; attyja Lovas Generális, ugy-e? A nemesi házaknál élődő, a világon mindent próbált tönkrement, de jó-gondolkodásu nemes: Dankó, a derék, szigoru, becsületes tiszt-tartó, Serény, az inasok, a léha erkölcsü grófi komorna, Vica, a derék szobalány, — voltaképpen együtt van egy udvarház minden vendége és lakója, a derék szomszédtól a kérőkiig, a tiszt-tartótól a cselédségig. A cselekvény szegénysége a mi szempontunkból igazán mellékes; nem fontos, hogy a bonyodalom gyenge megoldása Gorove Lászlónak *Az érdemes kalmár* c. drámájából való: annál gazdagabb a kép és jellemzőbb költőnk minden munkájánál.

Szinte csodálatos, hogyan kerül ezek mellé az *Elmés özvegy*, ez a silány kis egyfelvonásos, amely éppen nem elmés, primitív, a cselekvénye naiv és csupán a gondolat vígjátéki benne — de még gyengéje az is, hogy dunántúli vonása sincs. Ugy hat a nemesházi rajzolatok mellett, mint egy kis ügyetlen jövevény. Nem ebben a talajban nőtt.

A nemesház rajzolatoknak épen a dunántúli talaj az erejük. A költő idejében élő két generáció rajzát adja bennük, azokét, akik ifjúkorukban előtte öregedtek meg s azokét, akik boldog há-

zasságában körülötte serdülnek naggyá. Az elégedett, jómódu, erős magyarságu öregekét, és a lelkes, theátrumért rajongó, Hirmondót olvasó fiatalságét, akikbe az öregek céltudatosan plántálják át a maguk hagyományos erényeit. Az öregedő gazdák és a megifjodó társadalom: a kettőben élt, mint az események és a dunántúli élet aktív szereplője a költő és ezeket látta és festi a maga lelkén át. De hogy hogyan kell őket a színpadra sorakoztatni, azt irigyelt öccse mutatta meg neki.

Mikor a *Nemesházi rajzolatok* születtek — kiegészítené őket a dunántúli vándor társulatok képével a töredékes vázlatban maradt *Magyar Színjászó Társaság* — Kisfaludy már élte derekán, — mikor megjelentek, félszáz évén is túl volt. Velük tulajdonképpen kiírta magát és látnia kellett, mint nyomul a fiatalabb generáció, élén Károly öccsével, előtérbe. Darabjainak — alig is adták őket — hatásuk nem volt. Lelke, minden eszményképe, hazaszeretete, hivatásérzete volt bennük és nem méltányolták. Az öccse és a fiatalok valahogyan másképpen csinálták. Hogyan, azt nem tudta, vagy legalább is nem tartotta jónak. De a lelkeseést bennük is látta, a *Tatórok* hazaszeretete, csillogó dikciója az övé volt s egy darabig még velük tartott. Az *Auróra* — pénz is adott hozzá kölcsön — szép dolog volt az ő szemében is, haladás, és hazafiui cselekedet. Bizonyos fensőbb jóakarattal támogatja tehát buzgó öccsét, ír az *Auróra*-ba is és egy pár évig együtt működik velük. De azt látja, hogy lépést nem tarthat: az új, népszerű műfajokkal nem versenyezhetik. Visszatér tehát oda, ahol a nyelvújítási harcok előtt elhagyta. A legnagyobb hatást regéivel érte el és a mult dicsőségéhez vonzódo lelke is ott érezte magát legjobban, a hagyományokból eredő erő most a levegőben volt. A régi dicsőségért sóhajtozott mindenki: költőnk bizonyára úgy érezte, hogy a kor kivánsága ime találkozik az ő régi, kedves témáival, és visszatért a regékhez.

Kisfaludy Károly sikerei, az *Auróra* támogatása, a kor hangulata és a *Regék* sikere így készítetik az öregedő költőt e lépésre. Egymásután öt *Regét* írt, voltaképpen csak azután adja ki nyomtatásban is drámáit és mikor egyikkel sem hat már — elhallgat egy időre. Színházat épít és megyegyülésekre jár. Hallgatása szinte párhuzamos — és ez megint reávall — a nemzeti felbuzdulás hullámaival. 1825-ig és 1825 körül csupa lelkesedés. Azután semmi. A harmincas évek országgyüléseinek kezdetével újra lázas termékenység.

Az *Auróra* idejében irt öt rege közül az *Antiochust* eleve kikapcsolhatjuk; csak a többi négy magyar tárgyú. A *Dobozy Mihály és hitvese* a mohácsi vészhez kapcsolódik ugyan, de nem a Dunántúl játszik: A' *Szent Mihályhegyi-Remetében* tér újra vissza szülőtte földjére, A' *Megboszszult Hitszegőben* Győr vidékére, gyermekkori emlékeinek szinterére. A regékben nagy a változás. A gyöngébb, érzelmes szerelmek hangja elmult. Helyét, különösen a másodikban, a *Tátika* technikáját és rémjeleneteit is túlhaladó borzalmak halmozása pótolja; az elsőnek meséje primitívebb a *Csobáncnál* is, a másodikéból hiányzik a Regék szokott hangulatossága. De mindkettőben van egy vonás, amelyből az első, 1807-i Regékben kevesebb mutatkozott: a népiességre való hajlás. Már azokban is kiemeltük a babonákat, szólásmódokat, mint dunántúli mozzanatokot: ezekben a hang is kezd népesebb lenni. És ebben az egyben van egy kis korszerűségük.

Egész kis monda az első. Egy kis remetelak omladékához fűződik, amely Szigliget és Keszthely között egy dombon látszik — mohos régiség — ott, ahol a szőlőhegyek véget érnek. Az eltűnt Bódor Imréről azt hiszi a világ, hogy a Balatonba veszett és csak a fonók őszi estéjén a Dorka kezdi a rokka mellett a hirt, hogy Imre remete lett. Szívfájdalma megöli és Pethő Lilla utánahal — ott vagyunk a régi regéknél: a Dunántúl csak a kis mondai magban, a helyekben s a nevekben él. Társadalmi életnek híre sincs és különösképpen a kor sincs megjelölve. Csak egy-egy hang dunántúli: az őszi fonók estéi s a remetéhez járó nép.

A *megboszszult hitszegőben* a primitív, de szövevényesebb mesén túl több is van. Kedves, népies formában szólalnak meg a diákkor emlékei:

A' vidékben, hol a' nádas,
Vadluddal és récével
Népes Marcal a' Rábába
Foly iszapos vizével,
Két faluban, melly egymásnak
Harangjait hallhatá,
Két udvarban, melly egymásnak
Házfedelét láthatá
Két szép Leány virágzott.

A két leány egy tölgy alatt szokott találkozni (a tölgynek

Évek óta gólyafészek
Ült agg, száraz fejében)

és az évek során a Rábamentének csudáivá fejlődtek. A két leány pereskedő apja is dunántúli típus, ha kevés van is belőlük megrajzolva. Mátyás király epizódja hagyományos részlet. Dunántúli babona lehet az is, hogy a halottnak nincs nyugalma, míg szerelmét át nem vállalja más — ezenkívül ebben sincs, ami bennünket érdekel. Főképpen hangulat nincs és régies levegő is kevesebb.

A *Csobánc* hangulata csak egyszer ébred föl megint a költőben; a *Gyula szerelméről* Császár is azt állítja, hogy részleteinek szépsége a *Himfy szerelmeiével* versenyez. Hasonlataiban csakugyan régi emlékek kelnek újra; olasz tájak varázsát érezzük megint, mint egy negyedszázad előtt, — mikor a füge és olajfák hazáját emlegeti. (1. ének, 51. str.) Az előhang a troubadourok korát idézi, mikor a nő tisztelete a férfiúnak törvénye volt, mikor boldogság volt élni és szeretni — és a Provence jut eszünkbe. A cselekvény megindulása az 1.—2. énekben szokatlanul friss; de azután elnyúlik és az énekek hosszú során interpolációkkal telítve a szokottnál is hosszadalmasabb lesz. A téma próbál lovagkori lenni; ám az 5. énekben bőbeszédűen halmozott előzmények egyszerre a 18. század lovagregényeit vagy Mészáros Ignác *Kártigámját* juttatja eszünkbe. Végeredményben ez a rege is két egymásra találó, de csak halálukban egyesülő szerelmes erkölcsös történetének — a Regék melankólikus változatának — új formája. Két, a mi szempontunkból figyelemre-méltó tulajdonsága mégis van.

Az egyik — bár evvel nem mondunk sokat — a többenél egy hajszálnyival igazabb történeti levegő. Van benne egy kis mozgalmasság Nagy Lajos korából, a háttér nem teljesen szürke, egy-egy halvány kontur, a költő világításában, meglátszik. Az előtérben a szereplők jellemzése is élesebb a szokottnál. Szentgyörgyi és különösen Morvay nem olyan általánosságban vázolt típusok, mint megszoktuk. Csakhogy e kis fejlődésen túl nincs semmi. Nincsenek mellékalakok, nincs annyi társadalom sem, mint a *Somlóban*. Mintha egy-egy szigeten élnének az emberek, zajlanának le események — és ezen a szigeten dunántúli egy-egy sarjadék vivná a szerelem körül élet-halál harcát. A főhősben néhány vonás a költőből — a szereplőkben dunántúli nevek, dunántúli hűség, kitartás, magyarság, egy helyütt a drámákból ismeretes fajszeretet visszhangjával:

'S Magyar lévén szívem, lelkem,
 'S minden csepp vér erebben,
 Árpád, lelke, 's nyelve is szöll
 Lantomban és versemben:
 Mert bár Szüzet 's Hölgyet sokat,
 Szebbnél szebbet láttam ott,
 Szívem' lángja csak Hazámnak
 Leányihoz csapkodott.

A másik, hogy a költemény terjedelméhez képest, leírásokra is van alkalma a költőnek. A tájék a Balaton vidéke: igazi Dunántúl. A tó költészete, nádasok a partján Zala felől, délre a somogyi homokot csapkodó viz. Feljebb a Bakony nyulványai. Szőlőgerezdes dombok — hogyan maradna el a Badacsony bora — és kopár szirtek. A Csobánc, a Badacsony, Szigliget, Tátika, Rezi, — dércsipte őszök, fergeteges telek. A Dunántúl gazdag faunája: nyulak, foglyok, varju, csóka, vicsorgó, vén, rőt ró-kák, sas, fülemile, gerlice, mézért szálló fűрге méhecskék elevenné teszik a leírásokat. Búg a vadászkiáltás és — „Hahó! hahó! vadászni!” — újra meg újra találkozunk a Dunántúl nemesének kedves foglalatosságával.

... Sok szájas, füles kopó,
 Vadat ugratnak
 Jajgatással száguldanak
 Hagyott nyomán a' vadnak.
 Zajog a' fellázadt környék;
 A' hó' fejér tisztáját
 Megöllt vadak vére festi;
 'S a' vadászok' tanyáját,
 Hol ropogva égvén a' tűz,
 Sütnek-föznek lángjai,
 Meredtt vadak függik körül, —
 A' vadászat dijjai.

Zongor is vadászatról énekel — vadászatról és szerelemről akar dalt hallani a várur is — érthető, mert a vadászat még Kisfaludy korában is jobban hozzátartozik a Dunántúl életéhez, mint manapság. Költőnknek hazajövele óta legszebb passziója. Természetszeretetének egyik formája. Most is merengve jár, mint gyermekkorában, a váromladékok között, de igaz szépségében csak most tűnk föl először költeményeiben a *Balaton*. Látja, amint a Bakony rengetegéből meginduló hóvihár a fenékből kavargatja fel a hó habját és Somogynak korbácsolja. (1. ének, 21. str.). Látja, amint a szép est csendjében, mikor még a falevél

sem rezzen, a víz háborog. (8: 34.) Látja szélében a bozótot és partján cserharasztos bodrával a halmot (9: 36.) és vérszínű ég alatt busongva néz a tó tükrére. (10: 4.) Meglátja a balatoni alkony szépségét is:

Zala felől nyugodni száll
Most az Égnek kékjében
A' Nap, egy nagy Égen függő
Tűztekének képében.
Somogy felől, a' hajnali
Vérborulat' tájából
A' sáppadt Hold bujik elő
Egy fellelgegy' ormából,

Mély csendben a' Balatonnak
Sima, fényes tüköre,
'S annak egész hegyhullámos
Erdőbodros, szép köre, —
A' hosszan nyullt vitzükörnek
Zománcos földramája; —
Néma csendben Badacsonynak
Reménytellyes pompája.

Ezek a leírások teszik a *Gyula szerelmét* a Balaton regéjévé. Az öregedő költő, aki különben is visszavonultabb életet él és ez évben temeti el apját is, kevesebbet jár el a vidékről. A győri vásár, pesti ügryek kevésszer mozgatják ki hazulról; még jobban összeforr „szabad nemesi fészkevel”, otthonával, amelyből utóljára az insurrectió hívta el. Megyeegyhülés a legtávolabbi utja. Rokonok, jóbarátok látogatása a szórakozása, gazdálkodás a dolga, barangolás és vadászgátás az időtöltése. És a barangolások közben több a reflexió, mindjobban megkapja a természet képe: regéiben hosszadalmasabbak az elmélkedések, több a leírás: de ez utóbbival több a Dunántúl is.

Künn fordult egyet a világ. A Helikoni ünnepeknek vége van, Festetich György, a Kisfaludy Sándor korának dunántúli focusa nem él már. Kazinczy, a régi ellenfél, háttérbe szorul. A *Himfy* költőjét, a *Csobánc* éneklőjét ünnepi tisztelettel emlegetik, kitüntetik, nagyrabecsülik, — de a nemesházi rajzolatokhoz, az uj regékhez már türelmetlen a közönség. A történelmi drámákat az uj recensensek nem sokra tartják, Kisfaludy csakhamar megéri, hogy nem olvassák. Az udvarházakban az uj generáció megérett és a maga eszméjével tör előre. A Dunántúl uj vezért ad az irodalomnak, az új hajtásokhoz új gazdát és Kisfaludy Mihály

megéri még a nyolcadik X. felé jártában, hogy a makacs kis vörshaju, akivel egymást annyiszor kitagadták, és aki minden örökségét elverte, elpazarolta, most a bátyja örökébe lép az irodalomban és a régi ellenfeleket, Sándort és Kazinczyt egyformán kiszorítja — nem akarva is — a vezetésből. *Mint egykor Sándor körül is a tėti triász, most Károly körül is dunántúliak állnak: Czuczor Gergely és Vörösmarty költészetének gyökerei idenyulnak a Bakony és a Vértes vadonába. És a vezér maga, Kisfaludy Károly, a tėti tornácos házból és a győri bencésektől indult el világgá.*

5.

A vér, amely a Dárday-ház költőjének magyarságot, nemesiséget, ennél is többet, hazaszeretetet jelentett, Károly ereibe is ugyanazoktól az ősoktól került. A Sokoró alja néki még inkább, mint Sándornak, egész gyermekségét jelentette. Néki a Dunántúl Győrmegeye volt: a Rába közelében, a tėti tornácos házból látta meg a napvilágot, a Sokoró tövében töltötte gyermekéveit és innen került 1798-ban (nem pedig, mint Toldy Ferenc, Bánóczi, és a régi győri emléktábla is hirdette, 1799-ben) a győri *Regium Capitale Gymnasium*-ba tekintetes Bognár József utriusque juris dr. keze alá, elsőéves grammatistának. Itt többé-kevésbé emlékezetes epizódokkal — könnyelmű és jószívű költekezésekkel — öt esztendőt töltött: az ötödiket (1802—3.) már a bencések nevelése alatt, akik 1802-ben kapták meg a régente jezsuita gimnáziumot. Ekkor történhetett a Toldy följegyezte ténatartó epizód — a II. humanitas tanára, ahova járt, ebben az évben Anchely Ildefonz volt.

Nem tudom ellenőrizni Toldynak egy Bánóczi is átvette másik adatát, hogy költőnk 1804-ben lépett a győri (?) katonai nevelőintézetbe. Mert hiszen, ugyancsak Toldy s Bánóczi szerint, 1804. szeptemberében viszi őt Boldizsár bátyja Pestre, ahol 1804. október 1-én az Esterházy-ezredbe kadétnak lép be. A sorrend — minthogy ez az utóbbi adat bizonyos — arra vall, hogy Toldy előbbi évszáma téves: a katonai nevelő-intézetbe — ha volt ilyen — Károly 1803-ban került.

A 16 éves, szálás, erős kadét evvel voltaképpen elbucszott a Dunántúltól és míg Sándor bátyja visszatért az ősi rőghöz és gyermekkorára szerette vidékéhez, Károly igazában néhány korai impresszióval, falusi vidám öszök emlékével (a vakáció akkoriban szeptember-októberben volt) örökre elvált tőle. Rövid élete

folyásában pontosan tudjuk azokat a dátumokat, amikor a Dunántúl megfordult. Ezredével az olaszországi hadjárat után — amelynek idején tudvalevőleg már verselgetett is, 1809-ben, az insurrectió évében (épen mikor Sándor Győrött van) Zalában jár: Ujfalun és Nagykanizsa közelében, Galambokon tölt néhány unalmas hónapot. Előzőleg pár heti szabadságon van Trézsi nénjénél Vönöckön, Vas megyében; Zalából északabbra kerül az ezred. Ugyanebben az évben — Bánóczi idézete szerint — a Bakonyból ír levelet Trézsinék: „Eltemetve a világ egy félreeső zugában, a Bakony erdejében, költő lettem és már sokat kigondoltam.” Talán az első drámákat is.

Mikor 1811-ben a katonai pályától megválik, hazamegy Tétre: az ingerült apa cselédekkel vezeteti ki a tornácos szülőház diófás udvaráról, látni sem akarja, és az elkeseredett fiu elmegey telelni Vönöckre, Trézsi nénjéhez és, sógorához, tekintetes kisbarnaki Farkas Gábor nyugalmazott kapitány urambátyámhoz. Vadászgatott ott és politizált, verselt és rajzolgatott. Képzeteiben hol Spanyol- hol Oroszországban látta magát — és végre is elment Bécsbe. Ettől kezdve hanyódott-vetődött. Verte az élet és a fantázia; éltette az örök reménység és az optimizmus; megjárta újra Itáliát, és nyomorgott a császárvárosban, festeget Pozsonyban és letelepszik Pesten. Készül Erdélybe és zsellérkedik a magyar-utcai derék csizmadiánál. Élete csak ban ér új fordulóponthoz.

Az apja végrendeletet írt és kitagadta. Most lemegey hozzá Györré. Eljön Sándor is, meg Feltinger plébános, egykori nevelője, ideköltözött Trézsi is és együtt készülnek az öreg elé; de Kisfaludy Mihály a régi: bezárkózik és Károlyt, aki az ajtó előtt zokog, nem eresztí be magához. Trézssivel pénzt küld neki, de látni nem akarja.

Utolsó hónapjaiban, 1830. augusztusában — az apja már nem él — még egyszer eljön, üdülni, nénjéhez, anyja helyett anyjához: de ott is csak az ágyat nyomja, ráadásul Trézsi is nagyon rosszul van — s még abban az évben mindketten (Trézsi előbb) elbúcsúznak az árnyékvilágtól.

Nem sok a szál, látjuk, ami megválása után a Dunántúlhoz köti: 21 éves korában pár hónap Zalában, pár hét a Bakonyban — 23 éves korában egy tél Vönöckön. Azontúl három rövid és keserves látogatás. De idefüzi egész gyermekora: kalandozásai a Sokoró alján, győri vig és változatos gimnázista évei, idefüzi

a Bakony — és ide dunántúli vére, Kisfaludy-fajtája, a Sándor sikerei és hatása.

Csakhogya ezekbe az erős szálakba még erősebben nyult bele az élet. Sok volt az új impresszió. A bécsi kis színésznőtől és a sok theátrumból az olasz harcokig, a bécsi keserves küzködéstől a pesti koplalásig épen ellenkezőleg, mint Sándornál, minden új fordulat távolodás volt a szülőtte földjétől s míg a Himfy költője a milánói nehéz napokban is tudja, hogy hazamegy majd Zalába és ott meggyökeredzik a Dunántúl földjében, Károly Bécsben oroszországi, Pesten erdélyi terveket sző. Az emlékekből alig marad meg valami.

Ehhez járul egyéniségük különbözősége is. Sándor lírikus, aki a maga érzelmein, örökölt hagyományszeretetén át nézi és látja a világot; olyannak látja, amilyennek gyermekkorá óta ismerte és a Dunántúl képe megerősödik minden ízében. Károlyt a szenvedések megtanították, hogy elvonatkozzék magától. Objektivebb lett és a műfajok, amelyekben tehetsége kibontakozott, a dráma és az elbeszélés, kevésbé alkalmasak egyéniségének, lelki életének, érzésvilágának kifejezésére. Épen ezért, a kettős okból, alkotásaiban is kevesebb a Dunántúl. Egy az, mert kevesebb maradt belőle benne (legkivált csak nemesi faja, a vére), más: hogy megtanult nem mindég magáról, régi környezetről beszélni.

A származás és a fajtája azért dunántúli maradt. És az irodalom vezetésében a dunántúliak elől voltak akkor is, mikor a helikoni ünnepekkel Sándor fejedelmi szerepe vége ért. A legfőbb vonást Károly is hazulról hozta magával: a hazaszeretetet. Mikor Czuczor lázasan írja hexameterjeit és Vörösmartyt nem hagyja nyugodni az elmúlt szép tetteknek gondja: Kisfaludy már régen megírta Elek és Emelke hazaszeretetének és szerelmének görögütizes apotheosisát a *Tatórokban*, ahol Zelmira is szereti Eleket, de Sándor módjára, Szádvár urának leánya és Himfi Elek — bennük *magyar vér* — találkozik. „Elődeink nemes tetteik” lelkesítik őt is. A hazafit akarja felébreszteni a *Tatórokkal* is, szép és szelid érzésekkel a lelket elragadni és „a mult századoknak komor géniusát” a „halandóság örök éjjeléből” kiragadni. A Kisfaludy Sándor visszhangja, a Dunántúl érzésvilága és a családi hagyományok föléledése volt ez.

Kisebb költeményekben is ez a világ tükröződik. *Néki Magyarország voltaképpen a Dunántúl volt, mert hiszen egyebütt,*

mint még Pesten, alig is járt. Erdélybe akart ugyan menni, a Tiszát emlegeti népdalaiban, de a gyermekkori emlékek erősebbek, mert élményi elemek. A szülőföldi és környezeti elemeket már Zoltvány Irén is összefoglalta egy nagyon becses, mert Kisfaludy Károly egész munkásságát a hagyományos felfogástól eltérően, objektívebben megvilágító dolgozatában. Nekem csak az ő adatait kell kiszélesbítenem és nézőpontunkba beállítanom. Rá kell mutatnom, hogy Károly lírájának és balladáinak elemei ugyanazok, mint Sándor költeményeié, képei javarésze szükségképpen dunántúli. Egyformán a német költészet hatásából indultak el. *A szellőhöz* c. költeménye a *Hüttenpoesie* (nálunk még lásd Verseggy-Gleim) egyik példás hajtása. *Az élet korai* a 18. sz. német költészetének egyik kedves tárgya. Balladáiban ösmeretes a német hatás. És egyformán mutatkozik náluk egyre erősebben a magyarságuk és a Dunántúl. Költőnkél előbb csak sziluettszerű, halvány képekben, később egyre erősebb konturokkal. Olaszföldön sötét olajfák hűsében e bús vándornak

Kedves hazája tün fel képzetében,
Hajlékát véli a távol ködében

— — — — —
Az esti szellő honnyelvét sugalja

— — — — —
Szülőföldéig terjed láthatára.

Borongva járdal kérkedő vidékén,
A régi nagy kor roppant omladékin,
Hol minden honni hőst előidéz:
Kik tettikért bár nem nyertek magas bért,
Bér nélkül tudtak halni a hazáért:
Azon dicsőkre vissza-visszanéz.

Arpád szabad népe, „régí vérünknek hivei” jutnak eszébe *Hadi-énekében*. *Pipadalának* olvasásakor hogyné jutna eszünkbe Dessewffynek Sándort csufoló sora és Károlyban is a dunántúli nemes, akinek azonban a nobile otium sohasem lett osztályrésze. *Az éjjeli menyekző*, *A magányos sír* és a pajkos *Kisértet* kápolnája, éjjeli rémei, remetéje Sándor regéiből — és kétségtelenül egyazon dunántúli néphagyományból járnak vissza. *A szeretők sirja* egy kész Kisfaludy-rege, a *Csobánc* harangszavával együtt, és német hatással. A vadászat képe az *Epréslánykában*, a *Karácsonjban* dunántúli emlékek közül való. *Mohácsi dalában* és híres *Mohácsában* a Dunántúl történelmi levegője él. De helylyel-

közzel, mint Sándornál is, szülőtteföldje név szerint is megjele-
nik, és épen úgy, mint Sándornál, kiváltképpen a Balaton és a
Bakony. A Balaton egyik formailag kevésbé sikerült népdalá-
bában:

Messze fénylik a Balaton,
És engemet partjához von;
Immár tudom, miért fénylett,
Mert szép Rózsám bele nézett.
Hej szép Rózsám! tekints rám is!
Hadd derüljön bus szívem is:
Olyan az, mint a Balaton,
Ha felette szélvész vagyon.

A Bakony háromszor is (és azontúl még színművében):

A Bakonyban sok a fa,
Több könnyeket sirtam ma.
Azért oly zöldek a fák,
Mert könnyeim áztatják —

énekli egyik (23.) népdalában. *A szeretők sirja* is ott van:

A Bakonyban hüs patak foly,
Kis halom virít partján

és egyik töredékében, a *Szirmay Klárában* még Toldi a Ba-
kony erdeibe téved:

Vészes éjben nyargal Toldi
A Bakonyban egyedül,
Lova fáradt, nyughely nincsen,
Viz alatt villám felül,
S mindig utlanabb az erdő.

A népi elem őt erősebben kapja meg, mint Sándort. Népdal-
lai között van egy, amely ma is él: *Aki szeretőjét igazán sze-
reti . . .* (16.) És amelyik a legismertebb, az is a *Szülőföldem
szép határát* emlegeti, a kisdud hajlékot — a tétli tornácós kis
házat — ahol született. Népdalairól is föltehető, hogy a Dunán-
túl népköltészete, Győrvidék népdalainak ritmusa él bennük.

Ezek csak adatok és szálak, sejtések és nyomok. Kevés ah-
hoz, hogy Károlyban is, ha sohasem Sándorhoz mérten is, a Du-
nántúl költőjét lássuk. Itt statisztikával csak azt mutathatnók
meg, hogy Károlynál több a *tuladunai* mozzanat, mint a más, s a
Balaton s a Bakony nála is a legerőteljesebb emlék. A Dunántúl
igazi jelentősége Károly költészetének nem ezekben az egyes
adalékaiban, hanem színiköltészete egészében van. Ezt a jelentő-

séget szereplésének háttérébe beállítva mutathatjuk meg legélesebben.

Ez a háttér — miként Sándornál az insurrectió lelkes nemesi világa a maga hazaszeretetével, konzervativizmusával és nyelvünkért való lobogásával — a napoleoni háborukat nálunk is követő biedermeyeres csönd. Egy delizsáncos, álmos világé, amelyben a postakocsisnak is szigorubb parancsa a pontosságnál az 1616-ból való híres szabály: „Der Schwager hat fleissig und wohl zu blasen“ és az emberek is fáradt szegénységgel az egyszerűséget, csöndet és kényelmet keresik. A takaróig való nyújtózkodás becsületes kora ez, az élet kisded lehetőségeibe jóérzéssel való beleilleszkedése, amelyben azonban még nincsenek lobogó vágyak, nagy eszmények, inkább egy kellemes beletörődés. Berendezkedés a tartós egyformaságra. Színes posztófrakk, vatermörder, évtizedre készült nyakkendő, magas kürtőkalap, bő nadrág, nagygalléros bő lebernyeg a férfiakon, tompaszínű, erős manchesterszövetből kézzel varrott, egyszerű csipke díszítésű ruhák az asszonyokon, hatalmas, erős, mindenütt egyszabású butordarabok évtizedeken, emberöltőkön át egyazon virágablakos lakásokban, sokfiókos szekreterekkel és jóüléses pamlagokkal. Lassu, csöndes, kényelemszerető egyformaságban pipáznak az öreg urak és insurrectiók epizódokról beszélnek. Szarufésű-konttyáfogta hajfonattal, elől színes nyersselyem-csintalankákkal, másként simán fésült fejjel, karcsura fűzve, cukrászdzákban szövök-fonják a fehérnepek a helyi petykák divatos szálait. Pesten persze mindezt németül.

A közélet is ilyen csöndes, aluszékony, egyszerű. A megyegyűlések hallgatnak, alkotmányos élet nincs, követsküldés nem zavarja a kedélyeket, és csak a nemesi udvarházakban, lenn a vidéken tárgyalnak lelkes szívű táblalabirák — amikor nem pereskednek — hosszú téli estéken a magyar nyelv védelméről — és jár a fiatalság a theátrumba, ahol Katona Józsefnek egyelőre csak a *Monostori Veronkái* és *Hédervári Ceciliái*, meg az ezekkel egyívású darabok rikatják meg az érzékeny szívű kedélyeket. Itt-ott már a *Hirmondó* meg utódai — magyar folyóiratok — is járnak a német almanachok mellé a fiataloknak, akik között egy kis mozgolódás, egy kis lelkesebb hangulat is van. Az öregeknek a régmúlt időket emlegető, konzervatívabb hazaszeretete náluk kissé másizü; reformemlékek és vágyak lobogtatják a sziveket.

Ez a biedermeyeres világ és a fiatalságnak ez a kedves lel-

kesedése, kis lázas feszültség (amelynek a *Pártütők*ben van egy kis képe) a háttér, mikor Kisfaludy Károly a szintéren megjelenik. Ebbe a csöndes, majdnem tunya világba visz tettekre serkentő hazaszeretetet, elevenséget, szüzi ideáljaival, akkor friss hangulatával nemes lelekesedést. *A biedermeier-egyszerűséget meg nem rontva, behozza oda szindarabjaival az egész magyar életet, egy kis józansággal, sok hazaszeretettel, egy kis, akkor szükséges, görögtüzzel, egy kis romantikával és mindenekfölött mozgalmassággal. A Széchenyi föllépésének és alkotásainak praefaelitája, egy cselekedetekben gazdag és halhatatlan kor-szak gyümölcsérésének az ő költészete a virágos tavasza.*

Serény munka és diadalos mozgalmak céltudatos haladásának középpontjába áll, mint az egésznek fölidézője, mozgatója, boszorkánymestere a tétí diófás, tornácos kis udvarház messze-került, elfajzottnak látszott rosszgyereke. Megtalálta önmagát és hivatását — és ez a kettő elválaszthatatlan volt a Dunántúltól.

Nem a történelmi hangulatra gondolok, amellyel a *Tatórokat* követi a *Zách Klára*, az *Ilka*, gyors tempóban a *Stibor vajda*, a *Szécsi Mária*, *Kemény Simon*, a *Barátság és nagylelkűség* és tetőpontul az *Iréne*: ezek a Dunántúl nélkül is meglettek volna, alig is van bennük valami szülőföldi impressziókból (legföljebb a Sándoréval egyformán hagyományos, mert örökölt nemesi hazaszeretet) és történelmi hangulatot Erdély is eleget, talán többet is adott fiainak. Hanem a vígjátékok alakjai járnak eszemben és Sándor itt-ott talán jobban jellemzett, de mindég esetlenebbül mozgó nemeseinek jobbképü pendantjai. A Dunántúl típusai vonulnak fel gyors egymásutánban Károlynál is. Gyermekeveinek és kora ifjuságának jól bevésődött emlékei elevenednek meg sorra darabjaiban, a Dunántúl élete az, ami nagy hivatásában eszköze és segítsége, ami életet visz a pesti- és vándor szintársulatok küzködő napszamosai által a mindkét haza biedermeyeres csöndjébe és a nemzet aluszékonyságába.

Mert számoljunk le végleg avval a balhittel, hogy Kisfaludy Károly demokrata. Már Zoltvány Irén megbizonyította, hogy nem az. és tegyük hozzá, hogy — Sándorral ellentétben — költőnk nem is politizál. Ő maga büszke nemes, és mint családjának minden tagja (ma is tudja róluk a köztudat) nyakas dunántúli. Még tisztos kereskedője, Hajnalfi is, nemes ember, ritka példánya a 17.—18. század egy-két épen dunántúli kereskedő magyar nemesének. Vígjátékaiban általában nem polgárok szerepel-

nek, csak nemességükkel nem hivalkodó nemesek. Hiszen nem Pest játszik a darabjaiban, amelynek polgárságát ösmerhette, hanem a vidék, ahol a polgári osztály csakugy német volt, mint Pesten. A magyarság a nemesség. A *Stibor vajda* demokrata célzatát — bár csak a censurával szemben — ő maga is tagadta, Bánóczi is megcáfolta. A demokrata ráfogás, a polgárság szerepeltetésének színezete csak a két nemesi generáció nézeteinek nála új ecseteléséből származik. A maradi táblabírák és a lelkes ifjuság művelődésszeretete állnak egymással szemben. Kisfaludy Sándornál, ha jóindulatu véletlennel is, de az öregek győznek és úgy, hogy az ifjabb generáció is jól-jár. (*Dárday-ház*). De jól is járhat: mert a Sándor világában természetes, hogy az ifjabbak is csak olyan táblabírákká öregszenek, csakolyan pipázgató otiumot élnek, mint amilyenek maga is, az elődei is, a szomszédjai és atyjafiai is. Károly a maradibb öregeket merészebben, egy kis jóakaró iróniával rajzolja és a fiatalok pártjára áll. De a fiatalok győzelme csak a nagyobb kultúrát jelenti, hszszeretettel tele műveltséget a nemességben — nem demokráciát, nem polgári eszményképeket.

Azt vitte szinpadra, amit a Dunántúl látott: a nemesi udvarházak olvasgató, irodalomért, színházért és nem társadalmi, hanem hazafias reformokért lobogó ifjuságát — másképpen: a Sándor öregeit és a maga generációját. Nála csak a hagyományok nem erősek, nem követelnek megrögzött maradiságot, katonapályát, pereskedést. Csak egy életre szóló makacs visszahatás él az apja nyakas, hajlíthatatlan akaratára. Csak bohémabb felfogás és a művelődés szükségességének hirdetése. De nem célzatos demokrácia.

Ebben a szellemben vonulnak föl a Dunántúlnak néki jól ösmert típusai a vigjátékokban és ebben a szellemben újítja meg költőnk és frissíti fel Pest biedermeyeres csendjét épen a Dunántúl genre-képeivel. Így jönnek sorban a vigjátékoknak egy-szabásu fiataljai. Kedvesek és lelkesek, nemesszívüek és érzékenyek, picit józanok, picit hajlanak az apró cselekre, és mind frissek, mind tavaszt hirdetnek, művelődést és kulturában való megújhódást. Károly és Máli a *Kérőkben*, a *Pártütők* fiataljai mind, Sándor és Rózi (Himfy) a *Gyilkosban*, Elek és Klári a *Vigjátékban*, Sándor és Nelli a *Leányörzöben*, Vilmos és Emmi a *Kénytelen jószívűségben*, és hogy még csak *Csalódásokból* idézzünk: Elemér és Lina, Elek és Lidi *ennek* a haladásnak hir-

detői. Mind igazi dunántúli nemesek; még gróf is akad közöttük. Mind a Károly korának társadalma. És demokratizmusnak, polgári értelemben, hire sincs. A jobbágyokat ellenőrzik, hogy mennyit képesek dolgozni, a „tiszteteket”, hogyan ellenőrzik őket, hogyan sáfárkodnak — és örülnek, hogy becsületesek. Csak egy dolog az, amiben ez a társadalom a Sándor Dunántúljától különbözik: a fiatalságnál a vagyon nem fontos, pénz nélkül is van boldogság. A Dárday táblabíró uram hármás feltételére gondolva — magyar legyen a kérő, vagyona legyen és nemes legyen — itt a magyarság természetes; a nemesség a szereplők atyafiságából önként következik; a vagyon pedig a boldogság tényezőiből eliminálódott. És ez sem költői demokratizmus. A szép Heppner-leány emléke ez, a Kisfaludy Károly élettragikumának tanulsága. Rejtett és talán öntudatlan válasz a megrok-kant, de nyakas győri öreg urnak, Kisfaludy Mihálynak.

Most nézzünk szét a vigjátékok tulajdonképpen való magyar társadalmában. A fiatalok is magyarok; csak a bonyodalom kerül gyakorta ide német frázisokból, Claurenból és Kotzebueből. A típusok dunántúliak. Még inkább az a környezet. Mindegyik persze az öreg, értelmes, józan táblabírák, akiknek még az ellenpárttal, a műveletlenekkel tartó típusa, Körmösdy is rokonszenves és belátó ember, aki hamar áttekint az eseményeken. Perföldy, az ügyész, a deákoskodó prókátor itt él a Sándor pereskedő világában. A külföldieskedő, léha mágnás, a parlagi nemes elsősorban is dunántúli alak: gondoljunk a Felvidék társadalmára, Erdély nemesseire és az Alföld gyérebber életére — a *negativumok is ideutalnak a Bakonyvidék világába*, ha költőnk származása és mindenekfölött a példák nem bizonyítanak is. A nyugalmazott, papramorgós tisztak lehetnek német vigjátékok becsületes jellemei: de egyazon hadseregből kerültek hozzánk is, itt éltek közöttünk és a Lamarine kapitányokkal egyerejű magyarok voltak. Megvan Kisfaludynak már a zsidaja is, (a Gyilkosban) és ott vannak a jó falusiak, a bíró, a kántor, a nótárius (ez talán a legkevesebbé jó), a kisbíró, a kovácsmester, a póstáslegény, a cselédség: a huszár, a káplár, az inas, a szobaleány, a kertész, a vadász, a kulcsárnő — mind a nemesi udvarházak személyzete. Fürgék vagy lomhák, buták vagy együgyűek, kis ravaszok vagy hivek, kapzsiak vagy jószívűek, de mindig igazabak és elevenebbek, mint a nemesházi rajzolatok falusi bocskorosai vagy cselédsége. Ez persze technika dolga is, gyakorlott-

ságé, színszerüségé és az élmények objektivebb feldolgozásáé. De nem változtat azon, hogy ez a változatos társaság a maga egészében élményi és mert nem a pesti biedermeverből, tehát: a Dunántúlról hozott emlék. Bécsi theátrumi tapasztalatokon és olvasmányokon átszürve is az maradt.

Soroljuk hozzájuk áthidalásnak a kasznárt és a tisztartót, a póstamestert és az inspektort, a fogadóst és az uzsorást, no meg Fürgenc és Galambos színjászó uraimékat, és felvetődik a kérdés — orvos, ügyvéd is akadván elég — ki nincs a Dunántúl társadalmából a Kisfaludy vigjátékaiban? Ez a válasz is odavezet a Kisfaludyak családi hagyományaihoz. Nincs bennük a klérus. Mert a vallásos Dunántúl fia írja őket, akinek Feltinger kanonok volt a nevelője; a Kisfaludy Mihály gyereke, akinek Sándor keresztelőjén Koller Ignác, a veszprémi püspök a komája; a bencések tanítványa nem viszi szinpadra a papot akkor, mikor Schiller már megteszi. Még a szomorujátékaiban sem.

Nem megyünk, mert hiába mennénk a részletekbe. Egy-egy dunántúli vonást alább idézünk majd, de a vigjátékok hatása a maguk egészében a mi nézőpontunkból sokkal jelentősebb, mint a csekélyszámu helyi vonatkozás. Elég annyit kiemelnünk, hogy: ime, csakugyan a nemesi társadalmi élet eleven képe, apró szórakozásai, házassági bonyodalmi azok — de Sándoréitól eltérő megoldással, — amelyek a magyar élet csöndjét fölfrissítették, és ez a Dunántúl legjelentősebb szerepe Károly vigjátékaiban. Egy fokkal melegebben viszik a Bakony vidékének világát a szinpadra történelmi tárgyú egyfelvonásosai. Jelesen a *Mátyás deákra* gondolok, „a dolog... egy faluban, a Bakony szélén” történik. A Sándor megénekelte vadászatok járnak eszemben és a *Kún László* idézett epizódja, egy dunántúli, talán egyformán otthon hallott anekdóta vagy hagyomány. És akkor a falusiakban is, Turu öregbiróban meg a kántorban, no meg a kisbiróban is ráösmernek a szülőföldi elemekre, jobban, mint a *Pártütők* falusijaiban, ahol talán a bíró meg a felesége a legtipikusabb, ravasz parasztok, de a kovácmester a legjobban talált idézet. Turu öregbíró nem tudákos, de népiesebb, igazabb, és egyéniségével, tisztelettudásával inkább dunántúli, mint amazok. A kómikus kántor itt is nagyképü, szeles és üresfejü; de ez is, kevésbbé túlozva, hívebben rajzolt alaknak látszik. A *Hűség próbája* a *Kún László* epizódjával méginkább találkozik: ennek az alakjai is itt termettek a Rába vidékén. A derék ménesmester Turu öregbíróra

emlékeztet, a fia a vigjátékok jeles fiatalja. „Erdős hegyek övedzik körül . . . a valóban kies vidéket . . . mintha védenék a hullámzó vetéseket” — Kisfaludy Károly lelke ott jár a Sokoróalján. Valahová a Dunántúlra kell a *Barátság és nagylelkűséget* is elhelyeznünk.

A honszerző ősök, kuruc vitézek ivadéka így viszi az életbe szűkebb hazája hagyományait és emlékeit. A *Csák Máté* töredékének gazdag személyzetében és a *Zách Felicián* társai között ott van Trencsényi Csák is, és Ugrin érsek neve mellett „a Csák nemzetségéből” büszke jelzője. A *Három egyszerre* scénériája kezdődik egy kis völgyben: jobbra remetekunyhó áll, elül fa és alatta ped, köröskörül erdőség. Akos az Ulászlóban „édes szülőföldünk termésivel” kínálja vendégeit és a herold háborút hirdetve „Lóra vitézek” kiáltással buzdít minden magyar nemest. Himfi Elek a *Tatárok* hőse (Himfi is a Kisfaludy család törzsökének egyik ága) és a *Zách Klárában* Károly meséli, hogy „a gyűlölség mérges furiája elhagyja Hunniát és a szivesség, emberiség visszatér régi lakhelyébe.” Az *Ilka* dikciója alig különbözik a *Hunyady Jánosétól*, Himfy-strófákat szavalnak a vigjátékokban többször is. Liza, a *Szeget-szeggel* hősnője gyógyulni Fürden járt és Bors Gyula az *Ilkában* a Dunántúl népével indul harcba:

Ovele jönnek Veszprém és Zala
 Lovagjai, derék, harcban forgott
 Vitézek; és Gyula:
 . . . Mint egy győzedelmi csillag úgy
 Tündöklük a csata zavarjában.

A kikapott részletek és nem egyszer a nevek is megmutatják költőnkben az elődök vérének, a Kisfaludy Sándor öccsét, a Dunántúl nemesi fiát. E Sándorra emlékeztető jelek csak szerényebb mozzanatok. Az egész képnek, — amelyet megrajzolni próbáltam — jelentőségét csak kiegészítik, de nem élesítik. Megmagyarázzák a *Stibor vajda* Beczkójának ösmert sorait, amelyekben költőnk tudvalevőleg a maga életét örököltette meg:

Zokogva egy szegény árva
 Bucsut mondott honjának
 — Soha meg nem érhettek
 Ajtatos reményei.
 Semmi munka sem fáradság.
 Jobb időt nem szülhetett.

Azután megtanulta

A szerencse változásit
 Minő pontból szemlélni.
 — — A halandók gyarlóságait
 Szabad partról nevetni

s végül

Ismeretlen visszasiet
 Szeretett hazájába.
 Most ő ur, mert senkit sem fél,
 Igazságot vall szája.

Ime két, átvitt értelemben minket is érdeklő mozzanat: az *elvonatkozás önmagától, tehát a dolog objektív megítélése — és a hazájába való visszatérés: témáért. Kisfaludy Sándornál mindig a Dunántúl a téma, de mindig a maga egyéniségén át; Károlynál gyakran téma a szülőföld társadalma, de mindig „szabad partról nevetve”, s ha kell, megbecsülve. Ennek a beállításnak a legjobb példája, akit — mint legsikerültebbet, — hagyunk a Sándorral vont párhuzam után, és utóljára, Mokány a Csalódásokban. Az ő vonásait sem részletezzük. De rámutatunk, mint a költő legjobb vigjátékának legjobb alakjára és ha bevezetésül a művelődés mozzanatát s annak hirdetőit emlegettük, itt ellenképül a parlagi nemes magyaros képére, a maradi ember jól sikerült rajzára utalunk: ez is egy darab Dunántúl. A verseket szavalgató, könyveket olvasó fiatalokkal szemben a szerző nemes. Nem veri élire a pénzt, de nem is kell könyökiig vájkálnia érte a zsebében. Egész nap a mezőn jár, vagy jól kiagarássza magát, aztán hazamegy, akkor jólesik az ülés, akkor nekivetkőzik egy kancsó bor mellé. Bosszankodik, mert minden pár más nyelvet papol és a hazait némelyik csak úgy töri, mint a csorba kasza a szecskát. Pipájáért megy — és akkor: búsúljon, aki akar. A szive jó, mint a csendes eső, megissza a bort és ha jó kedve duzzad, jó barátok közt bizony neki is ül: de a részeg embert csunyaának tartja. Megkérné a kisasszonyt, de most este van és ilyenkor otthon ő is, a cselédei is, a marhái is vacsoránál ülnek, hát inkább enni kér. És a jóbarátot komának hívja meg.*

Minden izében dunántúli. Pedig mikor járt költője a Dunántúl? Az 1811-es és 1818-as békülési kísérleteket nem számítva, — akkor nem Mokányok érdekelték — gyermekkorában (1804-ben jött el Győrből), — és 1809-ben utóljára a bakonyi magány-

ban, meg Vönöckön. Két évtizede már — és még mindig élnek, ilyen jól élnek, 1828-ban is az emlékek benne.

Nem változik a kép, a beállítás és a jelentőség akkor sem, ha még egy rövid pillantást a novellákra is vetünk. Csak egy-egy személyi vonatkozás mélyebb, egy-egy leírás — a drámánál több alkalmat nyujtván e műfaj rá — részletesebb, hívebb. A szereplők voltaképpen ugyanazok. De a megújra visszatérő kántor, a jókedvű, kissé félszeg nótárius (*Tollagi*) mellett a hű öreg gazdaasszony (*Barátság és szerelem*), a bakter is megjeleNIK. Pöröndy Tamás és otthona (a *Bajjal jöttben*), a borozgató két öreg katonával, már részletkép a dunántúli életből, amilyenre a vigjátékokban nincs alkalom. Olaszországi élmények a *Tihamérban* és tudvalevőleg a *Vallomások*, még a H. . . Johanna nével is, személyi mozzanatok. A nemesi gyűlés a *Sulyosdi Simonban* a megyei világból emlék. A *Viszontlátás* egy részlete a Fertő partján játszik és dunántúli vár képzelt képét rajzolja a költő több helyütt is. Az a multság, amelyet a *Tollagi* második részében elbeszél, szintén ifjúkori emlékei közül való: talán a győri házakban folyt le. Az Ordai-ház hőséneK nevével Sándor bátyjánál találkoztunk. Kétesiről — a *Barátság és szerelemben* — a maga sorsát mondja el (3. rész.) De legrészletezőbb a dunántúli rajz a *Fehér köpönyegben*, legmelegebb a *Sok baj semmiért c.* novellájában. Amott a családi ház emléke élhet benne: a barna falakról lenéző ősök képe, a fogasokon kardok, fegyverek, régi vadászeszközök — és közben pajtakulcsok, gazdaságbeli rovások. Tetemes karosszékek és asztalok az idővel viaskodnak — itt a mult. És künn a gazdaság — ispán, juhász, birkásház, — a libákat etető pásztorleány a sövény mellett — a záporban és szélben a juhok akólba terelése, a farkas és róka helyett gazdájukat dorongoló bojtár, a jobbágyi lakodalom — borgőz, pipaüst és a duda fülmetsző recsegése — hazulról, ha nem is épen a szülői házból hozott élmények. Egy dunántúli kis nemesi ház életének festésére — kedves komikumával fűszerezve — ritka alkalom a költőnek; nem meleg, de azért jókedvűen rokonszenves rajz.

Melegebb a másik. A *Sok baj semmiért* leírása abból az időből, mikor egyszer Sándor bátyját katonáskodás közben meglátogatta. Sümegen régebben is, gyermekkorában járhatott: 1802. körül talán vakációzott is. Mindenesetre Sümeg képének nézem a bevezetést, melyben K. Lajos barátjának — élő személynek —

irja: „Leginkább mulatok azon omladék közt, mely a lakásunk mellett levő dombon, százados tölgyek között áll, hol őseim hajdan laktak, csatáztak. Emlékezel, mily gyönyörű onnan a kilátás? mily bájló S. városka fekvése nyugati részén, s az országot csavargása, mely élet gyanánt, most bokrok, lapályok közt el-el-tűnik, majd virágos halmokon ismét szembeötlik, míg a messzeség homálya végkép nem rejti el. Itt a multnak képei vonulnak el szemeim előtt“. A várhegyen van ismételten. Sorra látogatja a szomszédurakat. Ismerősei mind diáktársai voltak, diákemlékek elevenednek meg benne s egyik nemesi udvarházban a novella végén megtalálja kifeslett virágok közt azt a leányt is párjának — akit a valóságban sohasem talált meg.

Cselekvény nélkül való novella, de bájos, kedves apróság és — minket ez érdekel — friss egy kis Dunántúl. A párja a frissesség- és dunántúliságban az a kis anekdóta, amely a költőnek máig is legnépszerűbb prózája, a: *Mit csinál a gólya?* Rátót, vagy az a kis Rábamenti falu jut eszembe, amelyiknek ma is egy házsora van, és a lakóit avval bosszantják, hogy: melyik oldalon lakik a biró? A *Mit csinál a gólya?*-falú is a Rába—Rábca vidékén lehetett, jóízű dunántúli falusi hangulat él benne, a kupaktanáccsal, a vígjátékokból is ösmert biróval, nótáriussal.

Ezek a részletek is arra vallanak, hogy a szülőföld emlékei a legkedvesebben éltek a költőben. Társadalma minden rétegét változatosan és hiven rajzolja meg: művészettel, amilyen Sándornak nem adatott meg. Csakhogy objektivebben, nem a lelkén, a maga érzésvilágán át és gondolkodásával, mint Sándor. Inkább „szabad partról nevetve“.

De ahogy alakjai felvonultak, magyar életet vittek a pesti német csöndbe. Irodalmi szalonokba, Bártfayékhoz és máshova ment el költészetében a Rába vidéke. Az Auróra kiszorította a német zsebkönyveket. A népdalokban a Dunántúl ritmusa és hangja szólalnak meg. A tétí, csécsényi, a sokorói nemesség, a győri nemesi ifjuság, a rábavidéki kántor és biró, nótárius és póstáslegény elment a theátrumba és ott magyar, jóízű világot teremtetett. Így lett meg a talaj és a klíma a Széchenyi korához, mert a földet fölszántotta Kisfaludy Károly a maga házukájának embereivel és a Rába füzeseinek szellője dunántúli ózont vitt a német levegőbe. Mindez pedig Pesten történt, tehát Pest lett a magyar irodalmi világ közepe.

Kisfaludy Sándor a röghöz tért vissza, amelytől elindult,

Szerette ezt a rögöt, ennek és általa élt. A költészete is ilyen: néki a Dunántúl minden, és egy a költészetével. Károly csak hozott onnan. Nem mindent; de *amit* a Dunántúlról hozott, avval alkotta meg az új magyar irodalmat: száz év előtt is a Dunántúl adta a magyarság újraépítésének erejét. 1830. augusztusában ő maga is, azt hiszi, hogy már gyógyulóban, betegágyából Győrre megy üdülni: mintha még egyszer erőt akarna meríteni a Dunántúlból. Már hiába jött.

Széchenyi *Hitele* már megjelent és Károly elvégezte a feladatát. A Dunántúl megtette a magáét a magyarságnak. Mint régente is, azután is. Ezuttal a Széchenyiek, Batthyányok, Héderváryak és Festetichek országának hírvivőjét Kisfaludy Károlynak hívták.

6.

Míg a Dunántúl regeneráló és alkotó ereje Károllyal így element Pestre, hogy ott új világot teremtsen, — a konzervatív elem tovább élte Sándorban a maga hivatásának életét. 1825 óta hallgatott. Sok keserűség, egy kis politika, gazdasági bajok, pesti utazások és leginkább felesége betegeskedése, majd halála mélyen hatottak rá. A *Kemend* néhány részletéből úgy látszik, hogy életük vége kissé perpatvaros lett. Kisfaludy Mihály öregkorára gondolva, azt hiszem, Sándorból is ilyen erőteljesen maradt, heves, akaratos öreg ur lett, de egyben nyűgös is. Az sem lehetetlen, hogy ebben az időben már a szöllők felé sétáltában nemcsak a vidék tetszik neki, hanem egy fejlődő, 16—17 éves rokon kisleányka is, a Vajda Mili. Otthon a dunántúli, szigorú erkölcsű, elveiben változhatatlan és egy kicsit rideggé öregedett, kényelemszerető gazdaember, a sétáiban az ő vetésébe is almavirágokat szór egy kis tavaszi szellő.

Az irodalomban Kisfaludy Károlyéknak engedte át a teret. Talán, mert Döbrentei is irogat regéket, talán mert Jósika Miklós báró is, akinek ifjúsága sok mindenben hasonlít az övéhez, 1827-ben az *Atok* c. verses regével lép föl, abba a csalódásba ringatja lelkét, hogy a *Regék* még mindig élnek és kedvesek a publikumnak: újra regékhez fog.

Nem tudom, mikor írta az új regék elsejét. Szegedy Róza halála — 1832. május 18-án — kétségtelenül megrázta. Ekkoriban tárgyal Hanzi öccsével a tétli birtokrész eladásáról is. Sok és nagy gondja van. A füredi színház körül is buzgólkodik. És a friss cselekményü, népies *Kemendet* már az Akadémia 1832.

kisasszonynapjai közgyűlésen mint készet olvassák fel. Azt szeretném hinni, hogy ez a tizenekes regé még a huszas években, talán épen az *Atok* után készült. Regéinek nemcsak új sorozatát, hanem új korszakát is kezdte meg vele. Körülötte megváltozott a világ. Új törvények, reformok ingatták az alkotmányt, a rendi nemességet, és Kisfaludynak már nem volt szava hozzá: Károlyék generációja nyeregben volt és az insurrectiós vitézek kiöregedtek, magukra maradtak. A sümegi öreg táblabírónak azonban tovább élt lelkében a régi dicső Dunántúl, amilyennek mindig álmodta. Ujra benépesítette a régi várakat a levelesládák nemeseivel, a régi regéknél kevésbé poétikus és hangulatos, de elevenebb társadalommal. És amint Vörösmarty, Toldy, Bajza, utóbb Jósika elvesztegetik a publikumát, amint a Nemzeti Színház megnyitásában régi eszméit mások valószínűsítették meg, — megmarad néki mégis egy, ami mind máig az övé: a Dunántúl. Emberöltő előtti lelkességgel, világnézetéből mit sem engedve, örzi, félti, ápolja annak hagyományait, zengi regékben annak dicsőségét. Ifjúságának Tuladunája tovább él költészetében.

A nyűgös öregember kissé megfiatalodik bennök. A *Döbrönte*, új regéinek a legbájosabbika, valóságos nászdalként jön 1833. őszére és 1834. február 24.-én, új esküvőjén a költő már maga is fiatalítja magát: Svastits sümegi plébános ur T. Francz Eduard és Harrai Ignác tanuk előtt 58 évesnek írja be az anyakönyvbe a valójában 62 éves Tettes Kisfaludy Sándor urat a 20 éves Vajda Amália mellé. Munkakedvében is új tavasz él. A *Döbröntét* nyomon követi a *Szigliget*, a *Somlai vérszüret*, az *Eseghvár* és valamennyi a Mátyás korabeli Dunántúlt mutatja be, a Bakonyban vadászgató és igazságot osztó király gáláns kalandjaival, a nemesi társadalmat, atyafiúi összetartozandóságában, rokonlátogatásában, mulatozásaiban, Kinizsi Pált meg a feleségét, Magyar Benignát, (akinek imakönyvét maga is láthatta a keszthelyi Festetich-palotában), és a Kisfaludy-rokonságot. A magyarságról hirdetett elvei nem változtak; hanem bizonyos dolgokban enyhébb lett a felfogása. A gyűlölt fattyu helyét most a törvénytelen születés mentése váltja fel, — kivált, ha leányról van szó és Mátyás király a természetes apa. A nőtisztelet — épen a *Kemendben* — sem a régi. A népiesség ellenben egyre erősebb lesz.

Asszony-agyban must a titok
Forr és fecseg cseppenkint

Jól vagy rosszul, vagy kell, vagy nem,
Mindig gágog, mint a lud.

Kivált Banya szájában
A' szó: viz a' rostában.

Ezek a jóízű népies fordulatok, amiket a győri vásárokon vagy a sümegi nép között forgolódva, aratáskor a munkásai között, vagy gerezdérés idején leshetett el a nép szájáról, mind gyakoribbak — és ezek adják az új regék dunántúli ízét: Ime még egy kis izelítő:

Gyümölcsöt hajt a' jó tét,
Bünhődgyék az, a' ki vét
Az élökre, más világon,
Mi gondgyok a' Holttaknak?
A vén, szives, nyelves Magda
Ezt nekem ellocsogta.

(Magda Magdának, Magda az egész világnak — mondja Pázmány is.)

Éva ólta minden Asszony
Csak — Évához hasonló.
Soprony, Győr, Vas, Veszprém, Zala
Körben láttja, 's mongya vala:
Somló veszti Lenkáját,
Lenka veszti pártáját.
Pipacs, liliomma válna,
Kiáltya bus mérgébe':
„Isten' nyila sujtson bele
És hat feleségébe!”
Egy piros, szép, dajna lány
Ajka szinte szikrát hány.

De nemcsak egyes fordulatok, szavak és sorok dunántúlian népiesek. Van bővével népies szokás, babona is bennük. Nagyon kedves a *Kemend* 10. énekének Belzebub-epizódja, amellyel Csóka az öt körülvett tíz parasztot szétugratja:

Csóka látván mi történik,
Elé elmés, vakmerő
Mind a' tíz Pórt megszalasztani,
Egyedül, egymaga Ó:
„Jó szerencsém hoz titeket!
Tíz bünös kell éppen még
(Ezt ordittyá) mert pokolban
Holnap nagy a' vendégség:

Sok nagy bűnös sül nyáron ott; —
Itt keresem; — egy már jutott.
Én, Belzebub mondom ezt.
Jó, hogy itten nincs kereszt.

Ehhez a régi képek: kápolna, remete, kereszt a *Szigliget*-ben; a *Micbánban* a hat gyermeket vivő banyát megújuló rémjelek kísérik. A kopók búsan tutulnak, a majorság kurrog,

Legrémitőbb hat varju volt,
Kik károgova repdeztek.
A' Bűnösnek feje felett:
Mert tán konczot éreztek.

Az *Eseghvárban* a megrettent Borka és *Eseghvárynak* párbeszéde:

„Egy látásra miként lennénk,
Te férj — és én feleség?”

Emberséges ember vagyok;
Rossznak rossz, de jónak jó.
. . . 's ha jó vagy te is,
Bizonytal nekem való —“

friss példája a Kisfaludy Sándor népies érzékének, amelyet — a harmincas években vagyunk — közvetlenül vett a Dunántúl népétől. Van a regékben irodalmi hatás is: az *Alvintzi Péter* között a *Micbánhoz* már Angyal Dávid kimutatta; legyen szabad itt az 1838-ban megjelent *Eseghvár* jólsikerült fürdőjelenetében (egész hangulatával és következményeivel) Jósika *Abafijának* hatására utalnom. De ezeknél szembetünőbb — különösen a *Kemendben*, a *Döbröntében* és az *Eseghvárban* (amelynek a prózai vázlata jobb a feldolgozásánál) — a hamisítatlan dunántúli népiesség.

Ismétlem, a *Döbrönte* — az első, nem tragikusan végződő rege valóságos hymenaeum volt. El kell képzelnünk a költőt őszében, a szőlők felé sétálgató megrokkant troubadourt, amint a 16—18 éves Mili elébe kerül a maga lelkének üde tavaszával; és nézzük meg a gerlicék után járó Flórát, kis kosárral a kezében (3. ének) — egyazon kikeleti hangulat kap meg.

Ebben a népiesen friss, tavaszos levegőben élnek újra a Dunántúl hősei. A *Csobáncból* Szentgyörgyiékkel találkozunk újra, *Döbröntét* Himfy lakja, Somló Kinizsi Pálé, elébb Nagyvázsony uráé. És jönnek a Csabayak, a Dersfyek, a Rezyek, a Rumyak (a Rába vidékéről), az Ostfyak, Pethők (akik Erdélyből származtak ide), a Hagymássyak (Tolnay Lajos ösei), Gyulafiak, Ke-

mények — és ezuttal a dunántúli nemzetségek, barát vagy ellenség, össze is tartoznak, rokonlátogató atyafi mind. Az *Eseghvár* folytatása a *Somlai vérszüretnek* és *Döbröntére* történik benne célzás, és ott van *Szigliget* ura is. És valamennyinek a lelke Mátyás király, a háttere: a Dunántúl. Elhozza ide Kisfaludy költői eszményképét is, troubadour elődjét, Balassa Bálintot és mintha csak kettesben, poharzás mellett emlegetnék Zri nyit, a szigeti hőst. Le Csáktornyáig — és föl Szentmárton hegyéig jár az emlékezete: most, késő öregségében, új ifjúságában talán gyermekkorából látja maga előtt a Sokoróalját és onnan a hármashegyét, — az *Eseghvárban* éneкли meg:

... Onnan elmeğy Szent Mártonba,
Pannónia' halmára;
Hol István, a' szent 's bölcs Király
Nemzetének javára,
Olly örök várt alapított,
Melly századok' gunyára,
Irigységnek szégyenére,
Korszellemnek daczára
Az értelem' világának
És tudomány' fáklyájának
Hinti szerte sugárit,
És terjeszti határit.

Hédervár és a Kont nemzetség emlegetése a *Kemendben*, a kemendi népünnep, Somhegy, a *Szigligetben* Kaposvár, az *Eseghvárban* az út a Dunántúl, Tata, Esztergom, a *Somlai vérszüretben* Nagyvázsöny, Sopron új adatokul kapcsolódnak be a regékbe. De a régiek is változatlanul mind itt vannak. A *Szigligetben* a temetésnél ott találjuk az egészen közhellyé lett, de a Dunántúlt leginkább jellemző négy nevet: Somogyot, Zalát, a Bakonyt és a Balatont. A *Kemendben* újra fölél a veszprémi apáca, *Eseghvárban* meg a *Szigligetben* a veszprémi püspök, akit csak a *Kemendben* vált föl a györi. Ugyancsak a *Szigligetben* Badacsony és a kápolna emlegetése; bakonyi vadászat a *Döbröntében* és eleven képül a költemény bevezetésében egy egészséges, vagy annál is nagyobb jó dunántúli záporosó, egész vizáradat leírása. Badacsony tüzborá és a vadakban bő Bakony a *Kemendben*, Somló arany nedüje az *Eseghvárban* régi ismerősünk. Vén tölgyeseket látunk és a Bakony fabőségét emlegeti a költő megújra. A devecseri szépasszonyt a *Somlóban* láttuk utóljára: mesterkélnt kendőzgetéssel tetszeti magát, hogy férjet fogjon. Most az *Eseghvárban* költi Kisfaludy Devecsernek ilyen rossz hírét:

Ezek közül Devcserben
Csóronnak két leánya
Eseghváryt megfoghatni
Legingerlőbb tört hánya.

A Somló—Veszprém között, a sötét Bakony mentén vezető utat is újra látjuk, a szentgáli hegyekkel: sokat járhatott arra a költő. A *Balassa Bálint*ban nem felejtí el megemlíteni, hogy Esztergom ostromában két veszprémi kapitány jutott fel elsőnek a vár fokára. A Zala patakáról van szó *Kemendben* és régi, virtuosos zalai birtokharcokat emleget a *Szigligetben*. Bakonyi Flóra apja, — a *Döbröntében* — a királynak vadászmestere a Bakonyban, valahol Bakonybél táján lehet a szép hely:

Lakhelyem a 'Bakony' gyomra,
Jelesen a ' Királyvölgy:
Szép hely! körös körül a ' sok
Óriási hárs, szil 's tölgy
Közel 'a' hegy oldalában
Lakunk' szomszédságában
Egy harangos nagy kápolna
'S egy Remete-lakás van.

Végezetül hadd említsük meg, hogy a bakonyi haramiák is belekerültek a regékbe. Az utolsó rege — *Viola és Pipacs* — utolsó sorai mondják:

Keled' fattyu maradéki
zsiványokká lettenek
'S a ' Bakonyban századokig
Rablásokból éltenek.

Igy tartott ki az öregedő költő „szabad nemesi fészke” mellett, így varázsolja be lelke újra élő és népiesben megifjódó poézisével a Dunántúlt, így hozza el a Dunántúl egész költőiségét a magyar irodalomba akkor is, mikor e vidék egy másik, legnagyobb fia, Vörösmarty Mihály már új tereken viszi a figyelő nemzetet a *Csongor és Tünde* bájos világa felé. Kisfaludy Károllyal együtt új, friss erőt a Dunántúlról hoztak költészetükbe, de sajátosan vissza a Dunántúlnak keveset adtak. Kisfaludy Károlynak a Dunántúl volt az, vagy még annyi sem egészen, amit újabban a németeknél a Dorfpoesie mutat meg. Sándornak ennél is több. A Himfy költője Medina Mária lábainál és a milánói ágyutüzben idevágott vissza. *Szerették egymást a Dunántúllal, mindvégig egyek voltak, egymás életét aranyozták meg és csökönyös konzervativizmussal őrizték és fiatalították egymást.* A

Dunántúl sugta a Bakonyból jövő szellőjével Kisfaludy minden írását és Kisfaludy a Dunántúlnak dalolta el lelke minden poézisét. A hagyományokban volt minden ereje, és azokban gyökeredett egész költészete. És minden erejét és egész poézisét annak szentelte, hogy ezeket a hagyományokat védje. Utóljára még elmondotta egész gondolkodását, érzésvilágát, élete minden szépségét — és ez az élet páratlanul szép volt — a *Hattyudalában*. Még egyszer fellobogott minden szerelme Medina Máriától és a draguignani bájos kis franciától Szegedy Rózáig és a legnagyobb szerelméig, a Dunántúlig mindenért; megszólal tüze a nemességért és az insurrectióért. Élete alkonyodó háttérben gyermekkorra hajnalának tarka ábrándképei, lepkekönnyü gondolatai és lángoló érzései sorra tűntek fel egy tündérvilág szivárványszíneivel, kóvályogva, repdesve — szívének érzései ujrakeltek haza-, nemzet- és nők iránt (*Hattyudal*, 16. ének). Eltemette élete őszének egyetlen virágszálát, Vajda Milit is — 1841. január 7-én költözött el utolsó szerelme —és azután maga is visszatért az ősi rögbe.

Ugy idézi önéletrajzában egy Szegedy Rózának irt leveléből: „Hallyad, 's örülly: a' magyar nyelv törvény által kormánynyelvvé lett. Ennek következése egy fertály század mulva tizenkét milliom magyar lesz. Mink azt nem érjük. Ezen szép 's nagy termésből, önérzésből mondhatom, legalább egy kéve az én munkám. Ezen kévére örömtelven ülök le, és hogy én is a' Bibliából szólljak, mint Te, azt mondom: most már örömet meghalok: mert láttyák szemeim a' jövendő nagy és erős magyar Nemzetet.“

A Dunántúl fia írta ezt a szép levelet és a Dunántúl biztos hite szól belőle.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

	Ára
1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. (Második kiadás.)	— P 80 f
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. (Második kiadás.)	— P 80 f
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892).	— P 80 f
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása.	— P 80 f
5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések 1.	1 P 60 f
6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor.	1 P — f
7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza.	1 P 20 f
8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. (Második, átdolgozott kiadás.)	— P 80 f
9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk.	1 P 20 f
10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok.	1 P 60 f
11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál.	— P 80 f
12. GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyar irodalmi élete.	2 P — f
13. TÓTH BÉLA: A Kisfaludy-regénykötet.	— P 80 f
14. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János képzelete.	— P 80 f
15. WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi költeményeinek kronológiája.	1 P 20 f
16. ANGYAL DÁVID: Kölcsey Ferenc.	1 P 20 f
17. SZERB ANTAL: A magyar újromantikus dráma.	— P 80 f
18. GÁLOS REZSŐ: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében.	2 P — f

